

АЛЫСТЫ ЖАҚЫНДАТҚАН САПАР

● ЛАОС ХАЛЫҚ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ ТХОНГЛУН СИСУЛИТ 3 ҚЫРКҮЙЕКТЕ ҚАЗАҚСТАНҒА РЕСМИ САПАРМЕН КЕЛДІ. БҰЛ – ЛАОС БАСШЫСЫНЫҢ ЕЛІМІЗГЕ ЖАСАҒАН АЛҒАШҚЫ РЕСМИ САПАРЫ.

Астанада өткен келіссөздер қорытындысында екі мемлекет басшысы Бірлескен мәлімдеме қабылдап, төрт ведомстваралық құжатқа қол қойылды. Алайда сапардың негізгі нәтижесі құжаттардың санымен ғана өлшенбейді. Ең маңыздысы Қазақстан Лаос арқылы Оңтүстік-Шығыс Азия нарығына шығуды, ал Лаос Қазақстан арқылы Орталық Азия мен Еуропаға жол ашу мүмкіндігін алғаш рет нақты саяси-экономикалық міндет ретінде белгілегені болып отыр.

Тхонглун Сисулитті Астанадағы Тәуелсіздік сарайында Қасым-Жомарт Тоқаев қарсы алды. Салтанатты рәсімнен кейін мемлекет басшылары алдымен шағын құрамда, содан соң екі ел делегацияларының қатысуымен келіссөз жүргізді.

Бұл сапардың тарихи деп бағалануының бірнеше себебі бар. Біріншіден, екі ел дипломатиялық қарым-қатынастың 30 жылдығы қарсаңында мемлекет басшылары деңгейіндегі байланысты жаңа сатыға көтеріп отыр. Екіншіден, бұған дейін Қазақстан мен Лаос арасындағы қатынас негізінен халықаралық ұйымдар аясындағы саяси қолдаумен және жекелеген гуманитарлық байланыстармен шектеліп келген еді. Енді тараптар осы қатынасты сауда, көлік, цифрландыру, білім және туризм салаларындағы нақты жұмысқа ұластыруға ниет білдірді.

Қасым-Жомарт Тоқаев Лаосты Қазақстанның Оңтүстік-Шығыс Азиядағы маңызды әрі сенімді серіктесі деп атады. Қазақстан мен Лаос Біріккен Ұлттар Ұйымы аясында өзара қолдау көрсетіп келеді. Лаос Астананың Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары

жөніндегі кеңеске қатысты бастамаларына да қолдау білдірген. Сондықтан бүгінгі келіссөздер бұрыннан қалыптасқан саяси сенімді экономикалық мазмұнмен толықтыруға бағытталды.

Лаос Президенті де Қазақстанмен байланыстың тарихи негізіне назар аударды. Оның айтуынша, жүздеген Лаос азаматы Қазақстандағы оқу орындарында білім алған. Қазір олардың бір бөлігі мемлекеттік қызметте, кәсіпкерлік пен басқару саласында еңбек етіп жүр. Бұл – екі елді байланыстыратын көпір.

Келіссөздердің экономикалық өзегі сауда көлемін ұлғайту және екі елдің транзиттік мүмкіндігін ұштастыру болды. Қазақстан Лаос нарығына металлургия, азық-түлік, мұнай химиясы, ауыл шаруашылығы, химия өнеркәсібі, машина жасау және фармацевтика өнімдерін жеткізуге дайын екенін мәлімдеді. Бұл тауарлардың тізімі кездейсоқ таңдалған жоқ. Қазақстан Оңтүстік-Шығыс Азияға тек шикізат емес, өңделген және қосылған құны жоғары өнімдер шығаруға мүдделі. Лаос нарығының өзі аса ірі болмаса да, оның географиялық орны Қазақстан үшін маңызды. Лаос Қытаймен, Вьетнаммен, Таиландпен, Камбоджамен және Мьянмамен шектеседі. Демек, бұл елмен орнықты сауда байланысын қалыптастыру Қазақстан кәсіпорындарына тұтас Оңтүстік-Шығыс Азия нарығына қарай жол ашуы мүмкін.

Лаостың да теңізге тікелей шығатын мүмкіндігі жоқ. Соған қарамастан, кейінгі жылдары ел көлік инфрақұрылымын дамытып, Қытай мен Оңтүстік-Шығыс Азияны жалғай-

тын құрлықтағы маңызды буынға айналуға талпынып келеді. Әсіресе, Лаос – Қытай теміржолы елдің транзиттік әлеуетін едәуір жақсартты. Қазақстан да Еуропа мен Азия арасындағы құрлықтық тасымалда маңызды орын алады. Қасым-Жомарт Тоқаевтың айтуынша, Қытай мен Еуропа арасында құрлықпен тасымалданатын жүктің шамамен 85 пайызы Қазақстан аумағы арқылы өтеді. Еліміздің Қытайдың Ляньюньган портында және Грузияның Батуми портында терминалдары бар. Сиань қаласында қазақстандық логистикалық хаб жұмыс істейді. Қазақстан тарапы осы инфрақұрылымды лаостық жүк тасымалдаушыларға пайдалануды ұсынды. Өз кезегінде Лаос Қазақстан тауарларының Оңтүстік-Шығыс Азияға шығуына мүмкіндік беретін бағыт ретінде қарастырылып отыр.

Келіссөз қорытындысы бойынша Қасым-Жомарт Тоқаев пен Тхонглун Сисулит екіжақты байланысты кеңейтуге арналған бірлескен мәлімдеме қабылдады. Сонымен бірге төрт меморандумға қол қойылды.

Бірінші құжат Қазақстан мен Лаос сыртқы істер министрліктері арасындағы саяси консультацияларға арналған. Бұл меморандум екі елдің халықаралық мәселелер бойынша ұстанымдарын тұрақты түрде талқылауына мүмкіндік береді. Бұған дейін байланыс көбіне халықаралық жиындар аясындағы кездесулермен шектелсе, енді сыртқы саясат ведомстволары арасында жүйелі кеңесу тетігі пайда болады.

Екінші меморандум Қазақстанның Бас Прокуратурасы мен Лаостың Жоғарғы халық прокуратурасы арасындағы ынтымақтастық туралы. Құжат құқықтық көмек, тәжірибе алмасу және қылмысқа қарсы күрес бағытындағы байланысты дамытуға негіз қалайды.

Үшінші құжат ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен электрондық мемлекеттік қызметтерге қатысты. Оған Қазақстанның Жасанды интеллект және цифрлық даму министрлігі мен Лаостың Ғылым және технологиялар министрлігі қол қойды. Қазақстан электронды үкімет, мемлекеттік қызметтерді цифрландыру және азаматтарға қызмет көрсетуді жеңілдету саласында жинаған тәжірибесін Лаосқа ұсына алады. Бұл бағыт Қазақстанның цифрлық шешімдерін сыртқы нарыққа шығаруға да мүмкіндік береді.

Төртінші меморандум Астана мен Вьентьян арасында бауырластық байланыс орнатуды көздейді. Екі астана арасындағы байланыс кәсіпкерлердің, жоғары оқу орындарының, мәдениет мекемелері мен туристік ұйымдардың тікелей әріптестігіне жол аша алады.

Осылайша, Тхонглун Сисулиттің Астанаға алғашқы ресми сапары саяси байланыстың жаңа тәртібін белгілеп берді. Ендігі міндет – қабылданған мәлімдемелер мен меморандумдарды нақты жобаға айналдыру.

БІР ТАҢБАЛЫ ИНФЛЯЦИЯ: ҚЫМБАТШЫЛЫҚТЫҢ БЕТІ ҚАЙТТЫ МА?

● ЖЫЛДЫҚ ИНФЛЯЦИЯ ТАМЫЗДА 9,8 ПАЙЫЗҒА ДЕЙІН БАЯУЛАДЫ. ОСЫЛАЙША, ҚЫМБАТШЫЛЫҚ ҚАРҚЫНЫ БЫЛТЫРҒЫ АҚПАҢНАН БЕРІ БІРІНШІ РЕТ 10 ПАЙЫЗДАН ТҮСТІ.

Бұл – көптен күткен жақсы жаңалық. Бірақ ұзаққа созыла ма? Қымбатшылықтың беті толық қайтты дегуге негіз бар ма? Жалпы, көрсеткіштің қалай қалыптасқанына үңіліп, сарапшылардың пікірін тыңдап көрдік.

ӨСІМ ТОҚТАҒАН ЖОҚ, ТЕК БАЯУЛАДЫ

Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, тамызда жылдық инфляция 9,8 пайыз болды. Шілдеде бұл көрсеткіш 10,2 пайыз, ал 2025 жылғы тамызда 12,2 пайыз болған еді. Бір ай ішіндегі баға өсімі 0,6 пайыз болды. Айлық көрсеткіш шілдеде де осы деңгейде болған.

Бұл деректі дұрыс түсіну үшін инфляцияның төмендеуі мен бағаның арзандауы екі бөлек ұғым екенін ескерген жөн. Инфляция 12,2 пайыздан 9,8 пайызға түсті дегеніміз – баға арзандады деген сөз емес.

Тауарлар мен қызметтер бұрынғыдан ары қарай қымбаттап жатыр. Тек баяуырақ.

Мұны қарапайым есеппен көрсетуге болады. Егер белгілі бір тауардың бағасы 2024 жылғы тамызда шартты түрде 1 000 теңге болса, 12,2 пайыздық инфляциядан кейін 2025 жылғы тамызда 1 122 теңгеге жетеді. Одан кейінгі 9,8 пайыздық өсімді есептесек, 2026 жылғы тамызда сол тауардың бағасы шамамен 1 232 теңге болады. Яғни, инфляция бәсеңдегенімен, екі жыл ішінде тауар 232 теңгеге қымбаттаған. Сондықтан ресми көрсеткіш төмендеген кезде де халықтың оны сезінбеуі – заңды құбылыс. Статистика бағаның бұрынғы қалпына келгенін емес, оның өсу жылдамдығы азайғанын көрсетеді. Яғни, бұл қымбатшылық тоқтады деген сөз емес, баға өсімі біршама саябырлай бастағанының нышаны.

Жалғасы 2-бетте

ALTYN DOMBYRA АМЕРИКАҒА ЖЕТТІ

● QAO PEN TAO ҰЙЫМДАРЫ ҰЛТТЫҚ МҰРАНЫ ТҰРАҚТЫ МӘДЕНИ ОРТА ҚАЛЫПТАСТЫРУ АРҚЫЛЫ ТАНЫТУҒА ҰМТЫЛЫП КЕЛЕДІ. СОНЫҢ БІРІ – НЬЮ-ЙОРКТЕ АШЫЛҒАН ҚАЗАҚ ЭТНОМУЗЕЙІ. МҰНДА ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫ, МӘДЕНИЕТІ, САЛТ-ДӘСТҮРІ МЕН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ТАНЫСТЫРЫЛАДЫ. АЛ БРУКЛИНДЕГІ «АЛТЫН ДОМБЫРА» СТУДИЯСЫ ЖАС ҰРПАҚҚА ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАНЫ ҮЙРЕТЕТІН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ АЛАҒА АЙНАЛҒАН.

8»

● ҚҰРЫЛТАЙ САЙЛАУЫНАН КЕЙІН МИНИСТРЛЕР КАБИНЕТІ ҚАЙТА ЖАСАҚТАЛДЫ. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КҮШТІК БЛОКТЫҢ БАСШЫЛАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕ ҚАЛДЫ. СОНЫМЕН ҚАТАР СЫРТҚЫ САЯСАТ, ЭКОЛОГИЯ, ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ, МӘДЕНИЕТ САЛАЛАРЫНА ЖАҢА КАДРЛАР КЕЛДІ. БҰЛ ЖОЛҒЫ ӨЗГЕРІСТЕН ЖАППАЙ АУЫС-ТҮЙІСТЕН ГӨРІ САБАҚТАСТЫҚТЫ САҚТАЙ ОТЫРЫП, ЖЕКЕЛЕГЕН БАҒЫТТАРДЫ КҮШЕЙТУГЕ МӘН БЕРІЛГЕНІН БАЙҚАУҒА БОЛАДЫ.

ҮКІМЕТ ҚАЙТА ЖАСАҚТАЛДЫ

Үкіметті бұрынғыдай Олжас Бектенов басқарады. Ал Нұрлыбек Нәлібаев Премьер-Министрдің бірінші орынбасары болып тағайындалды. Ғалымжан Қойшыбаев Премьер-Министрдің орынбасары – Үкімет Аппаратының басшысы қызметіне кірісті. Серік Жұманғалин Премьер-Министрдің орынбасары – Ұлттық экономика министрі қызметінде қалса, Қанат Бозымбаев та Үкімет басшысының орынбасары ретіндегі жұмысын жалғастырады.

Жаслан Мәдиевтің Премьер-Министрдің орынбасары – Жасанды интеллект және цифрлық даму министрі болып тағайындалуы жаңа құрамдағы маңызды шешімдердің бірі саналады. Министр лауазымының Үкімет басшысының орынбасары қызметімен қатар берілуі цифрландыру мен жасанды интеллекттің енді жекелеген саланың ғана емес, бүкіл экономиканы жаңғыртудың негізгі тетігі ретінде қарастырылып отырғанын аңғартады.

Елеулі ауыс-түйіс сыртқы саясат саласында болды. Бұған дейін де Сыртқы істер министрлігін басқарған Мұхтар Тілеуберді осы қызметке қайта келді. Бұл шешім халықаралық қатынастар күрделенген кезеңде дипломатиялық тәжірибеге басымдық берілгенін көрсетеді.

Бірақтар әлеуметтік және қоғамдық маңызы бар салаларға да жаңа басшылар келді. Мұрат Мұханов Төтенше жағдайлар министрі, Әлібек Қуантыров Экология және таби-

ғи ресурстар министрі болып тағайындалды. Ал Мәдениет және ақпарат министрлігін Арман Қырықбаев басқаратын болды.

Дәурен Қосанов – Қорғаныс министрі, Ержан Сәденов – Ішкі істер министрі, Мәди Такиев – Қаржы министрі, Ерлан Ақкенженов те Энергетика министрі қызметінде қалды. Нұрлан Сауранбаев көлік саласын, Ерлан Сәрсембаев әділет саласын, Жұлдыз Сүлейменова оқу-ағарту саласын басқаруды жалғастырады. Ақмарал Әлназарова – Денсаулық сақтау министрі, Саясат Нұрбек – Ғылым және жоғары білім министрі, Айдарбек Сапаров Ауыл шаруашылығы, Асқарбек Ертаев Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі болып қайта тағайындалды.

Жаңа құрамға қарап, Үкіметтің экономикалық бағыты күрт өзгермейді деген қорытынды жасауға болады. Қаржы, ұлттық экономика, энергетика, ауыл шаруашылығы және көлік салаларындағы басшылардың орнында қалуы бұрын бас-талған бағдарламалардың жалғасатынын меңзейді. Ал экология, еңбек, төтенше жағдай және мәдениет пен ақпарат салаларындағы жаңа тағайындаулар осы бағыттарда тың серпін қажет екенін байқатады.

Үкіметтің алдында экономикалық өсімді нақты нәтижеге айналдыру, инфляцияны тежеу, инфрақұрылымды жаңарту, әлеуметтік мәселелерді шешу міндеттері тұр.

УАҚЫТ ПАРАДОКСЫ

● АДАМЗАТТЫҢ УАҚЫТПЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ ТУРАЛЫ МӘДЕНИЕТТАНУШЫЛАР, АНТРОПОЛОГТАР, ӘЛЕУМЕТТАНУШЫЛАР МЕН ФИЛОСОФТАР ӨЛІ КҮНГЕ ДЕЙІН КЕҢ АУҚЫМДЫ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖҮРГІЗІП КЕЛЕДІ. ӨДЕТТЕ, БІЗ УАҚЫТТЫ АСТРОНОМИЯЛЫҚ ӨЛШЕММЕН ӨЛШЕЙМІЗ. ҒАСЫР, ЖЫЛ, АЙ, КҮН, САФАТ ЖӘНЕ СЕКУНД ДЕГЕН СЫНДЫ. ӨЗІНЕ ТӨН ӨЗГЕРМЕЙТІН ЖЫЛДАМДЫҒЫ ЖӘНЕ БАР. ҒАЛАМШАРЫМЫЗ НЕМЕСЕ КҮН ЖҮЙЕСІ ҚАНШАЛЫҚТЫ ЖЫЛДАМ НЕМЕСЕ БАЯУ ҚОЗҒАЛСА ДА, ЖЕР БЕТІНДЕГІ ТІРШІЛІК ИЕЛЕРІ ҮШІН ФИЗИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДА УАҚЫТ БІРДЕЙ ӨТЕДІ. АСТРОНОМИЯЛЫҚ УАҚЫТ БӘРІМІЗГЕ ОРТАҚ БОЛҒАНЫМЕН, УАҚЫТ ӨР АДАМҒА ӨРТҮРЛІ ӨСЕР ЕТЕТІНІН БАЙҚАҒАН БОЛАРСЫЗ?

Кейде желдей жүйткіген уақыт, кейде бір орнында тоқтап қалғандай өтпей қояды. Әлеуметтанушылардың пікірінше, біз тұрмыстық тәжірибелер мен оқиғалардың айналасында құрылған әлеуметтік уақытта өмір сүреміз. Ал оның есебі абстрактілі болып келеді. Дәуір, өмір, кезең деген сияқты ұғымдар осы уақыт өлшемдеріне сай келмек. Ендеше, әлеуметтік уақыт дегеніміз не?

Иә, күткенде немесе жабырқаған кездердегі бір сәт ғасырларға ұласқандай баяу өтсе, қуанышты сәттерін бірге бөліскен жандар үшін уақыт жарық жылдамдығындай сырғып өте шығады. Мұндай мысалдар жетерлік. Бұл мысалдарға тек – әлеуметтік уақыт деген ұғым ғана жауап бермек.

Жалғасы 4-бетте

Басы 1-бетте

Ділда УӘЛИБЕК

КӨКӨНІС ПЕН ЖЕМІС – БАСТЫ ТЕЖЕТПІШ

Жалпы, инфляцияның төмендеуіне азық-түлік бағасының өзгеруі шешуші ықпал етті. Азық-түлік бір жылда 9,5 пайызға қымбаттағанымен, тамыз айының өзінде 0,1 пайызға арзандады. Шілдеде, керісінше, оның бағасы 0,4 пайызға өскен еді.

Жаздың соңында отандық көкөніс пен жемістің жаңа өнімі саудаға молынан шығады. Ұсыныс көбейген кезде бағаның төмендеуі – жыл сайын қайталанатын қалыпты құбылыс. Тамызда картоп, қырыққабат, сәбіз, пияз және алма арзандаған. Жеміс-жидек пен жаңғақ бағасы бір жылда 0,7 пайызға, көкөніс 2,5 пайызға төмендеді.

Дегенмен азық-түліктің бәрі бірдей арзандады деуге болмайды. Бір жыл ішінде ет пен құс еті 12,9 пайызға, шұжық пен ет өнімдері 14,3 пайызға, қышқыл сүт өнімдері 13 пайызға, ірімшік пен сүзбе 10,4 пайызға қымбаттаған. Нан және нан өнімдерінің бағасы 9,5 пайыз өсті.

Демек, тамызда көкөніс пен жеміс бағасының төмендеуі азық-түлік инфляциясын тежегенімен, күнделікті ас мәзіріндегі негізгі өнімдердің қымбаттауын тоқтата алған жоқ. Отбасы бюджетіндегі

Бір таңбалы инфляция: БЕТІ ҚАЙТТЫ МА?

ет, сүт, нан және дайын тағамдарға кететін шығын әлі де көбейіп келеді.

Осы жайт тамыздағы нәтижеге сақтықпен қарауды талап етеді. Көкөніс пен жемістің арзандауы көбіне маусымға байланысты. Жаңа өнім азайып, сақтау мен тасымалдау шығыны қосылған кезде олардың бағасы қайта өсуі мүмкін. Сондықтан инфляцияның шын мәнінде қаншалықты баяулағаны күз бен қыс айларында анық көрінеді.

Тәуелсіз Ұлттық экономикалық зерттеулер бюросы тамыздағы жылдық инфляцияны 9,9 пайыз, айлық өсімді 0,6 пайыз деп болжаған еді. Нақты нәтиже тиісінше 9,8 және 0,6 пайыз болды. Жалпы, болжам дәл шыққанымен, оның ішкі бөліктерінде айырма бар. Зерттеу бюросы азық-түлік инфляциясын 9,9 пайыз болады деп күткен, ал нақты көрсеткіш 9,5 пайыз болды. Керісінше, азық-түлікке жатпайтын тауарлар мен қызметтер болжанғаннан көбірек қымбаттаған. Бұл жалпы санның қалай жақсарғанын анық аңғартады: азық-түлік бағасы күткеннен жақсырақ төмендеген, ал қалған шығындардағы қымбатшылық болжамнан жоғары болған. Екі бағыттағы айырма бірін-бірі жауып, жалпы инфляция 9,8 пайыз болып шықты.

БАСҚАСЫ БӘСЕНДЕГЕН ЖОҚ

Тағы да бір ескеру керек жайт – азық-түлікке жатпайтын тауарлар мен ақылы қызметтердегі өзгеріс. Азық-түлікке жатпайтын тауарлар бір жылда 11,4 пайызға қымбаттады. Бұл – инфляцияны күрайтын үш негізгі бөліктің ішіндегі ең жоғары көрсеткіш. Тамыздың өзінде олардың бағасы 0,8 пайызға өсті. Шілдеде айлық өсім 0,7 пайыз болған.

Киім бір жыл ішінде 10,2 пайызға, аяқ киім 10,8 пайызға, жуғыш заттар 11,3 пайызға, бензин 12,8 пайызға қымбаттаған. Жеке қолдануға арналған тауарлардың бағасы 13,1 пайыз өсті.

Бұл тауарлардың көбі импортқа, теңгенің бағамына, тасымал құнына және өндірушілердің шығынына тәуелді. Сол себепті олардың бағасы көкөніс пен жеміс секілді белгілі бір маусымда күрт арзандай қоймайды. Азық-түлікке жатпайтын тауарлардағы 11,4 пайыздық

өсім қымбатшылықтың экономикада әлі де кең таралғанын көрсетеді.

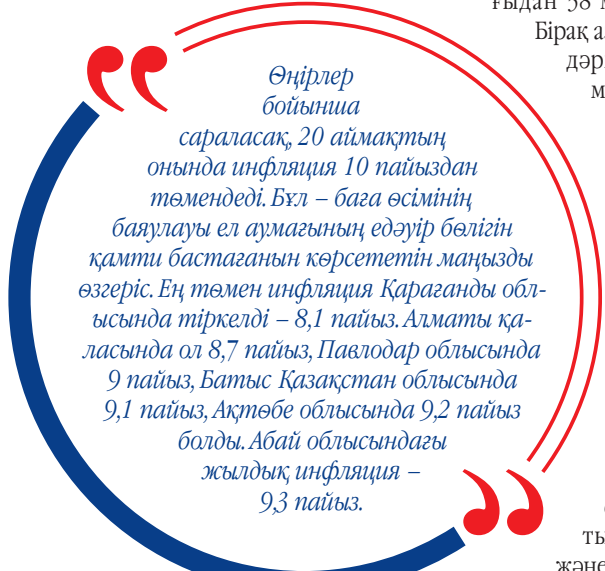
Ақылы қызметтерде де осыған ұқсас жағдай байқалып отыр. Олардың жылдық қымбаттауы 8,9 пайыз болғанымен, тек тамыз айында баға 1,2 пайызға көтерілді. Шілдеде бұл көрсеткіш 0,7 пайыз еді.

Әсіресе, баспана жалдау құны бір жылда 17,1 пайызға өскен. Тарату желілері арқылы жеткізілетін газ 20 пайызға қымбаттады. Тұрғын үйді күтіп ұстау, жөндеу, қоғамдық тамақтану, көлік және өзге де қызметтердің бағасы отбасының тұрақты шығынына тікелей әсер етеді.

Көкөніс арзандаса, оны тұтынушы бірден байқайды. Бірақ сол аралықта жалдау ақысы, жол шығыны немесе тұрмыстық қызмет құны өссе, күнделікті өмірде қымбатшылықтың бәсіндегені сезілмейтіні анық. Жалпы инфляция төмендегенімен, адамдар ай сайын төлейтін негізгі қызметтер мен ұзақ қолданылатын тауарлар әлі де қымбаттап жатыр.

ӨНІРЛЕРДІҢ ЖАРТЫСЫНДА ӨЗГЕРІС ТІРКЕЛДІ

Өңірлер бойынша сараласақ, 20 аймақтың онсында инфляция 10 пайыздан төмендеді. Бұл – баға өсімінің баяулауы ел аумағының едәуір бөлігін қамти бастағанын көрсететін маңызды өзгеріс. Ең төмен инфляция Қарағанды облысында тіркелді – 8,1 пайыз. Алматы қаласында ол 8,7 пайыз, Павлодар облысында 9 пайыз, Батыс Қазақстан облысында 9,1 пайыз, Ақтөбе облысында 9,2 пайыз болды. Абай облысындағы жылдық инфляция – 9,3 пайыз.

Ал Солтүстік Қазақстан облысында баға бір жылда 12 пайызға өскен. Жетісу облысында инфляция 11,7 пайыз, Ақмола облысында 11,6 пайыз, Түркістан облысында 11,3 пайыз болды. Алматы облысындағы көрсеткіш – 10,7 пайыз.

Ең жоғары және ең төмен инфляция тіркелген өңірлердің арасындағы айырма 3,9 пайыздық тармаққа жетеді. Бұл аз көрсеткіш емес.

Өңірлердегі бағаның әртүрлі өсуіне бірнеше себеп бар. Кей облыс ауыл шаруашылығы өнімін өзі өндіреді, енді біріне азық-түлік алыстан тасымалданады. Ірі қалаларда баспана жалдау мен қызмет көрсету қымбат болуы мүмкін. Солтүстік өңірлерде жылыту маусымы мен жеткізу шығынының әсері көбірек сезіледі. Жергілікті нарықтағы бәсеке мен халық табысының деңгейі де бағаға ықпал етеді. Қарағанды облысында тұратын азамат пен Солтүстік Қазақстан облысындағы тұрғынның табысы бірдей болғанымен, олардың күнделікті шығыны әртүрлі болуы мүмкін.

АТАУЛЫ ЖАЛАҚЫ ӨСТІ, НАҚТЫ ЖАЛАҚЫ КЕМДІ

Инфляцияның халық тұрмысына әсерін түсіну үшін баға мен жалақыны қатар қарау қажет. Адамның жағдайы айлығының қанша теңгеге өскенімен емес, сол ақшаға қанша тауар мен қызмет сатып ала алатынымен өлшенеді. Ұлттық статистика бюросының жақында ғана жариялаған дерегіне сүйенсек, 2026 жылдың екінші тоқсанында Қазақстандағы орташа айлық жалақы 486 388 теңгеге жетті. Бұл 2025 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 8,4 пайызға көп.

Бірақ сол аралықта тұтыну бағасы жалақыдан жылдамырақ өскен. Соның салдарынан нақты жалақы индексі 98,2 пайыз болды. Яғни, жалақының тауар мен қызмет сатып алуға жететін мөлшері бір жылда 1,8 пайызға кеміді.

Мысалы, қызметкердің айлығы 450 мың теңгеден 488 мың теңгеге дейін өсті

• ПІКІР

Арман БАЙҒАНОВ,
экономист:

БҮЛ ТЕК МАУСЫМДЫҚ ҚҰБЫЛЫС ДЕУГЕ КЕЛМЕЙДІ

– Инфляцияның төмендеуіне бірнеше фактор әсер етіп отыр. Елімізге тауар мен азық-түліктің едәуір бөлігін сырттан әкелетіндіктен, теңге бағамының нығаюы импорт құнына тікелей ықпал етеді. Кейінгі үш-төрт айда мұнай бағасының өсуі теңгеге қолдау көрсетті. Бұған АҚШ долларының басқа валюталарға қатысты әлсіреуі де әсер етті. Сыртқы саудадағы есеп айырысудың басым бөлігі доллармен жүргізілетіндіктен, теңгенің нығаюы импорттық тауарлардың арзандауына мүмкіндік берді. Бұл ішкі нарықтағы бағаның өсуін тежеп отыр.

Екінші фактор – тұтыну кредитін берілуіне қойылатын талаптардың күшеюі. Несие алу мүмкіндігі азайған сайын халықтың сатып алу белсенділігі де бәсеңдейді. Бұрын көптеген тауар несиеге немесе бөліп төлеу арқылы сатылса, қазір мұндай сауда көлемі төмендеген. Сұраныс азайып, нарықтағы бәсеке күшейген кезде кәсіпкерлердің бағаны көтеру мүмкіндігі шектеледі. Сондықтан инфляцияның қазіргі баяулауын тек маусымдық құбылыс деуге болмайды. Оған валюта бағамы мен тұтынушылық сұраныстың төмендеуі де ықпал етіп отыр.

Ал базалық мөлшерлеме әлі де жоғары – 16,75 пайыз. Инфляцияның баяулауы алдағы уақытта оны төмендетуге мүмкіндік береді. Дегенмен бұл шешімге әсер ететін сыртқы тәуекелдер де бар. Соның бірі – Ресей рублінің әлсіреуі. Рубль бағамының төмендеуі, бір жағынан, Ресейден әкелінетін азық-түлік пен басқа да тауарлардың арзандауына ықпал етеді. Бұл – инфляцияны төмендететін фактор. Екінші жағынан, Ресей экономикасындағы жағдайдың нашарлауы мен рубльдің одан әрі құнсыздануы теңгеге де қысым түсіруі мүмкін. Мұндай тәуекелдер Ұлттық Банктің базалық мөлшерлемені жылдам төмендетуіне мүмкіндік бермейді. Қазір базалық мөлшерлемені біртіндеп төмендетуге негіз бар. Бірақ инфляция деңгейі әлі де жоғары болғандықтан, мөлшерлеме күрт төмендейді деп болжам жасай алмаймыз. Ұлттық Банк ішкі баға серпінімен қатар валюта нарығы мен сыртқы экономикалық жағдайды да ескеруге тиіс.

Халық инфляцияның баяулағанын табысының өсімі бағаның өсуінен жоғары болған кезде ғана нақты сезінеді. Мәселен, былтыр халық табысы шамамен 8,9 пайыз өссе, инфляция 12,5 пайыз болды. Яғни кірістің көбөюі тауарлар мен қызметтердің қымбаттауын өтей алмады. Соның салдарынан халықтың нақты сатып алу қабілеті төмендеді. Егер азаматтардың табысы 9-10 пайыз шамасында өсіп, инфляция одан төмен түссе, жағдай біртіндеп өзгере бастайды. Сонда ғана халық кірісінің нақты артқанын және сатып алу мүмкіндігінің жақсарғанын сезінеді.

Дамушы елдер үшін 5-6 пайыз шамасындағы инфляция салыстырмалы түрде қалыпты деңгей саналады. Ал тұрақты экономика үшін оның 5 пайыз-дан аспағаны жөн. Инфляцияның мүлде болмауы немесе дефляцияның басталуы да жақсы белгі емес, өйткені ол экономикалық белсенділіктің әлсіреп, тоқырау қаупінің күшейгенін көрсетуді мүмкін. Сондықтан экономикаға бағаның мүлде өспеуі емес, инфляцияның төмен әрі тұрақты деңгейде болуы қажет. Қазақстанда инфляция 5 пайыздан жоғары тұрғандықтан, оны әлі де жоғары деңгей деп бағалауға болады.

делік. Ақшалай есептегенде ол бұрынғыдан 38 мың теңге артық алады.

Бірақ азық-түлік, киім, жол, дәрі-дәрмек, баспана және қызметтер бұдан да жылдам қымбаттаса, жалақының өскені тұрмыстан сезілмейді. Керісінше, ай соңында қалатын қаражат азаюы мүмкін. Ал 2026 жылдың екінші тоқсанындағы медианалық жалақы 348 415 теңге болды. Бұл жұмыс істейтін азаматтардың жартысы осы соммадан аз, қалған жартысы одан көп жалақы алатынын көрсетеді. Орташа және медианалық жалақының арасында шамамен 138 мың теңге айырмашылық бар.

Салалар бойынша да жағдай біркелкі емес. Мәселен, білім беру саласындағы атаулы жалақы бір жылда небәрі 3,2 пайызға өскен. Бұл жалпы инфляциядан әлдеқайда төмен. Ақпарат және байланыс саласында нақты жалақы 6 пайызға, түру және тамақтану қызметтерінде 2,4 пайызға, көлік пен қоймалауда 1,8 пайызға кеміген.

Кей салада жалақы өскенімен, қымбатшылық оның түтелін дерлік жутып қойған. Осыдан келіп ресми инфляция мен халықтың оны сезінуінің арасындағы алшақтық пайда болады. Статистика баға өсімінің орташа қарқынын көрсетеді. Ал әр отбасы өзінің табысына, тұратын өңіріне және күнделікті сатып алатын тауарына қарай қымбатшылықты әртүрлі сезінеді. Табысының басым бөлігін азық-түлікке, баспанаға және жолға жұмсайтын отбасы үшін

жеке инфляция ресми 9,8 пайыздан жоғары болуы мүмкін.

БАЗАЛЫҚ МӨЛШЕРЛЕМЕ ТАҒЫ ТӨМЕНДЕЙ МЕ?

4 қыркүйекте Ұлттық Банк базалық мөлшерлемеге қатысты кезекті шешімін жариялайды. Қазір мөлшерлеме 16,75 пайыз деңгейінде. Шілдеде ол 17 пайыздан 16,75 пайызға төмендетілген еді.

Инфляцияның 10 пайыздан түсуі мөлшерлемені тағы азайтуға мүмкіндік беретіндей көрінеді. Жылдық көрсеткіш баяулады, айлық өсім екі ай бойы 0,6 пайыз деңгейінде қалды. Жоғары мөлшерлеме несие қымбаттатып, кәсіпкерлердің жаңа жоба бастауына және өндірісті кеңейтуіне кедергі келтіреді.

Алайда мөлшерлемені төмендетуге асықпауға да себеп бар. Тамыздағы жалпы көрсеткішті маусымдық азық-түлік жақсартты. Ал азық-түлікке жатпайтын тауарлар мен қызметтер ары қарай қымбаттады. Нақты жалақы азайғанымен, несие арзандаған жағдайда тұтыну қайта күшеюі мүмкін. Сұраныстың артуы бағаны тағы үдетуі ықтимал.

Ұлттық Банк бір ғана 9,8 пайыздық көрсеткішке сүйеніп шешім қабылдай алмайды. Ол бағаның қай тауарлар мен қызметтерде өсіп жатқанын, халықтың алдағы қымбатшылыққа қатысты болжамын, теңгенің бағамын, несие көлемін және ішкі сұранысты бірге бағалауға тиіс.

Мөлшерлемені төмендету кәсіпкерлер мен қарыз алушыларға қолайлы. Ал мөлшерлемені жоғары деңгейде ұзақ сақтау бағаны тежеуге көмектіргенімен, экономиканың дамуын баяулатуы мүмкін. Сондықтан 4 қыркүйектегі шешімде инфляцияның 10 пайыздан түскені ғана емес, сол төмендеудің қаншалықты орнықты екені маңызды болмақ.

P.S.

Қорыта айтқанда, бұл өзгерісті елемеге болмайды. Қалай дегенмен бұл – кейінгі бір жарым жылдағы маңызды оқиға. Бірақ қымбатшылықтың беті қайтты деуге әлі ерте. Жалпы, көрсеткіштің жақсаруына уақытша маусымдық жағдай едәуір ықпал етті. Киім-кешек, жанармай, баспана, тұрмыстық қызметтер сияқты басқа да күнделікті шығын бағасы әлі де өсіп жатыр. Анығын алдағы күз бен қыс айқындап бермек.

Басы 1-бетте

Наурызбек САРША

МЕРЕКЕ ПАРАДОКСЫ

Әлеуметтік уақыт – әлеуметтік ғылымдар мен философиядағы уақытты түсіну ұғымы. Бұл терминді 1937 жылы Ресейден АҚШ-қа қоныс аударған социолог Питирим Сорокин мен Колумбия университетінің профессоры Роберт Мертон ұсынған болатын. Бүгінде олардың зерттеулері социологияның классикасына айналды.

Әлеуметтік уақыт астрономиялық уақыттан біраз ерекшеленеді. Ол оқиғаның қанша уақытқа созылатынын емес, оның узақтығы қалай сезілетінін көрсетеді. Мысалы, бір жарым сағаттық лекция, банкте өз кезеңіңізді немесе аялдамада керек автобусты күткенде біз үшін адам тәгісіз ұзақ болып көрінуі мүмкін, ал сүрген бар ғұмырымыз көзді ашып-жұмғанша өтіп кеткен сәттер секілді болып көрінеді.

Әлеуметтік уақыт адамның «жеке» уақытын көрсетеді. Сонымен қатар уақыт туралы түсінік жас бойынша да өзгеріп отырады. Мәселен, балалар құбылыстарға көп мән бере бермейді. Өйткені олардың мына әлем туралы танымы аз. Мәселен, 5 жасар бала үшін 1 жыл өте көп уақыт, өйткені ол оның өмірінің 20 пайызын құрайды. Ал 50 жастағы адам үшін бір жыл түк емес, өйткені бұл оның өміріндегі уақыттың 2 пайызы ғана. Оның үстіне баланың алаңсыз өмір кешетінін, ал өзіңіздің күйбең тіршіліктің қамымен жүретініңізді тағы ескеру керек. Баланың ешқандай міндеті жоқ, ол таңнан кешке дейін ойнап, ұнатқан тағамын жеп жүре береді. Ал сіздің таңның атысынан күннің батысына дейінгі шаруаңыз шаш етектен. Сол себепті сізге ығи да уақыт жетпейді. Бұл – уақыттың не себепті жылдам өтетінін түсіндіретін қарапайым мысал.

2005 жылы Марк Виттманн мен Сандра Ленхофф есімді америкалық психологтар 14 жас пен 94 жас аралығындағы 499 адамның арасында уақыт қаншалықты тез немесе баяу өтудеген сұрау салыпты. Сұрауға қатысушылардың басым бөлігі уақыттың аса тез өтіп жатқанын атап көрсетеді. Алайда жасы келген қарт адамдар уақыттың көз ілеспес жылдамдықпен тез өтіп кеткенін айтса, жасы 40-қа таяп қалғандар ойлана келе, бала кездерінде уақыттың өтіп болмағанын, алайда одан кейін жасөспірім шаққа келгенде, уақыттың тез сырғып, ересек өмірге қалай қадам басқандарын байқамай қалғандарын айтады. Психологтар қарттыққа аяқ басқандардың өмір тез өтіп кетті деуінде мән бар екенін айтты. Адамдар оқиғаға екі түрлі көзқараста баға береді. Перспективті, яғни, оқиға әлі жалғасып жатқан кезеңде бағалау және ретроспективті, оқиға аяқталғаннан кейін оған баға беру. Бұл жағдайда оқиға деп отырғанымыз біздің сүріп жатқан өміріміз.

Калифорния университетіндегі психология докторы Джеймс Бродуэй мен оның шәкірті Бритни Сандовал жас ұлғайған сайын уақыттың зымырауын келесідей түсіндіреді. Уақыттың өтуіне адамдар екі түрғыдан баға бере алады. Егер біз оқиғаның қақ ортасында тұрсақ, оның уақыттың ұзақтығына перспекти-

валық баға береміз. Ал егер оқиға өтіп кетіп, оның қанша уақытқа созылғанын кейіннен еске алсақ, біз оған ретроспективалық баға береміз. Сонымен қатар алған әсеріміз бен жасаған әрекеттеріміз де уақытты қабылдауға әсер етеді екен. Ғалымдардың айтуынша, көңіл күйіміз көтеріңкі кезде уақыт зулап шығады. Алайда біз сол кезді кейіннен еске алсақ, сол бір сәт ұзаққа созылғандай көрінеді. Яғни, перспективалық тұрғыда «қысқа» сәт ретроспективалық тұрғыда «ұзақ» болып қабылданады.

Сонымен қатар ретроспективті көзқарас белгілі бір уақыт аралығында жасалған жаңа естеліктермен

Ғаламға технологияның бірі жаңалығы – ғаламтор келгелі адамзаттың өмірі де күрт өзгерді деуге болады. Интернеттің пайда болуы адамзатқа Төртінші индустриялық революция кезеңіне өтуге мүмкіндік берді. Интернеттің таралу қарқыны да өте жылдам болды. Мысалы, 50 миллиондық аудиторияны қамту үшін радиоға 30 жыл, теледидарға 13 жыл қажет болса, ал интернетке тек 4 жыл жеткілікті болды.

өшпенеді. Мереке күндері неғұрлым көп оқиғаны бастан өткереміз, соғұрлым уақыт баяу өтеді. Мұны ғалым Хаммонд «мереке парадоксы» (holiday paradox) деп атады. Балалық шақтан ересек шаққа аяқ басқанға дейін сан алуан естеліктер мен тың сезімдерді бастан кешеміз. Ал есейген шақта біздің санамыз таңғалдыра алатын, таныс емес сәттерді кездестіру мүмкінділі төмендейді. Сондықтан, адамның алғашқы жылдары ұзағырақ өткендей сезім тудырады.

Әлеуметтік уақыттың бір мысалы – «апта» сияқты құрылым. Адамзат ежелгі римдіктерден классикалық жеті күндік аптаны алғаны мәлім. Ал ежелгі майялар 13 күндік аптаны пайдаланған болатын, француз революциясынан кейін 10 күндік апта енгізілсе, ал 1931 жылы Халық Комиссарлар Кеңесі КСРО алты күндік апталықты енгізуді ұсынған еді. Бұл мысал әлеуметтік уақыттың қаншалықты өзгермелі екенін көрсетеді.

Аудармашы Жүрсін Кәрім аударған мына бір мысалға назар аударалықшы. 1972 жылы француз ғалымы өз еркімен 440 фут жер астына түсіп, толық қараңғылықта 180 күн болады, сағат жоқ, күн сәулесі жоқ, адамдармен байланыс жасамайды. Ол адам санасының құпиясын ашқысы келген еді және ол тура мағынасында уақыттың бұрмаланғанын анықтады. Геолог-зерттеуші Мишель Сиффре мидың уақытты қалай қабылдайтынын түсінуге ұмтылған болатын. Ол мұның кілті сыртқы әлемнен оқшаулану деп есептейтін. Бұл гипотезаны тексеру үшін ол түбегейлі тәжірибе жасауға кірісті. Ол мидың абсолютті оқшаулануға қалай әрекет ететінін білгісі келді. Адам табиғи биологиялық ритмдерден ажыратылған

кезде не болады? Сол кезде көпшілік оны жыңды санады. 1972 жылы Сиффре Техаста үңгірге 440 фут тереңдікке түседі. Сыртқы әлеммен байланыс жоқ. Жарық жоқ. Онда тек ұйықтайтын қап, тамақ және абсолютті тыныштық қана бар болатын. Алғашында ол режимді ұстануға тырысты. Бірақ көп ұзамай оның ішкі сағаты істен шыға бастады. Минуттар сағаттай болып көрінді. Күндер бір-біріне қосылып кетті. Уақыт өз мәнін жоғалтты. Ойлары бұрынғыдан бетер шатасты. Оқшаулану оны іштен сындырды. Жер бетінде бақылап тұрған команда оның әр іс-қимылын бақылап, жазып, оның әрекеттерін нақты уақытпен салыс-тырды. Көп ұзамай олар таңғажайып нәрсені байқады: Сиффре шындықтан мүлде алшақтап кеткен еді. Екінші айда ол 48 сағат өтіп кетсе де, бір күн өтті деген сенімде болды. Бұл ғалымдарды таңғалдырды. Күн сәулесі болмаған кезде адамның миы уақытты өзі қалыптастыра бастайды екен. Айлар өте келе оның психикасы бұзылды: сөйлеп отырып ортасында кейбір сөздерді ұмытып қалып жатты және оған қарапайым нәрселерді есте сақтау қиын болды. Оның эмоциялары эйфориядан үмітсіздікке дейін өзгерді. Сиффре кейінірек бұл тәжірибені «Ақылсыздыққа баяу түсу» деп атады. Ол жәндіктермен сөйлесіп, өз дауысынан жұбаныш іздеді. Бірақ тыныштық үнемі оралатын. Жойқын. Аяусыз. Ол 180 күннен соң үңірден шығарылды. Ал оның өзі үшін небәрі 151 күн өткен еді. Мұны білген ол таңғалды, оның санасы бір айға жуық уақытқа ұрланған екен. Тәжірибе мынаны дәлелдеді: уақыт тек сыртқы шындық емес. Мұның бәрі санамыздың белсенді түрде құрастырғандары. Оқшаулану және сенсорлық депривация уақытты қабылдауды бұзады, бағдар бұзылады және психикалық бұзылыстар туады. Бұл ашықтаулар тәуліктік ырғақтарды зерттеуде, ғарышкерлерді ұзақ уақыт оқшаулануға дайындағанда және жалғыз камераның психикалық әсерін түсінуде серпіліс болып шықты. Бірақ құны тым қымбат болды. Сиффре үңірді «өмір бойы ізіме түскен шексіз түн» деп сипаттаған.

ҚОҒАМ ЖЫЛДАМ ӨЗГЕРСЕ, ӘЛЕУМЕТТІК УАҚЫТ ТА ТЕЗ ӨТЕДІ

Әлеуметтік уақыттың жылдамдығы неге артып жатыр? Бұрынғы уақытта әлеуметтік құрылым мен өмір салтындағы өзгерістер баяу жүруші еді. Ортағасырлық адамдар бір патшаның қол астында туып, сол патшаның тұсында өлуі мүмкін. Ол уақытта ақпарат та аз болғандықтан уақыт баяу өтетіндей қабылданатын. Ал дамыған елдің заманауи азаматы бір президенттің кезінде дүниеге келсе, екінші президенттің тұсында мектепте оқып, үшінші президент кезінде отбасын құрып жатуы ғажап емес. Бұл уақыт жылдам өтіп жатқандай әсер қалдырады.

Массачусетс технологиялық университетінің профессоры Дуглас Робертсон адамның орта есеппен өндіретін ақпарат көлемін есептеп көрмек болады. Ол адамдардың тілдесе бастаған кезінен бастап, интернет пайда болғанға дейінгі кезеңді алады. Нәтижесінде, бастапқы кезде әлі көлем 107-109 битке тең болса, ал диджитал дәуірде оның көлемі 1 025 битке жеткен. Робертсон бұл зерттеуін сонау 1990 жылы жариялаған. Одан бері 30 жыл өткенін ескерсек, ақпарат көлемі одан бірнеше есе өскені анық.

Ғаламға технологияның бірі жаңалығы – ғаламтор келгелі адамзаттың өмірі де күрт өзгерді деуге болады. Интернеттің пайда болуы адамзатқа Төртінші индустриялық революция кезеңіне өтуге мүмкіндік берді. Интернеттің таралу қарқыны да өте жылдам болды. Мысалы, 50 миллиондық аудиторияны қамту үшін радиоға 30 жыл, теледидарға 13 жыл қажет болса, ал интернетке тек 4 жыл жеткілікті болды.

Әлеуметтік уақыттың жеделдеуі қазіргі заманның үл парадоксын тудырып отыр. Қоғам мен технологияның дамуы теориялық тұрғыдан біз үшін көптеген жұмысымызды жеңілдетіп, уақытымыздың біраз бөлігін үнемдеуі керек еді. Дегенмен ақпараттың шектен тыс көбеюі де уақытымыздың жылдамдатуына алып келді. Мұнда ақпараттық ағымның рөлі ерекше. Сыртқы әлемнен келетін ақпараттардың көпшілігі біз үшін маңызды болмағанымен ми оларды сүзіп, сарптауға мәжбүр болады. Сонымен қатар технологияның дамуы ақпараттың тезірек берілуіне, адамның ұзақ қашықтықты еңсеруіне, электр қуатының арқасында күндізгі уақыттың ұзағырақ болуына әкеледі. Оқиғалар неғұрлым көп болса, адам миына соғұрлым көп ақпарат түседі, нәтижесінде оған жүктеме артады.

Ресейлік «Менің балаларым қайда?» (Где мои дети?) қосымшасы балалар арасында зерттеу жүргізіп, балалардың танымал және жиі қолданатын қосымшаларын егжей-тегжейлі талдаған екен. Зерттеу 2023 жылдың мамыр айында Ресей, Қазақстан, Украина және Беларусь елдерінен келген 440 мыңнан астам баланың телефонындағы қосымшаларды

қолдану статистикасы арқылы жүргізілген. Зерттеу нәтижесі бойынша балалардың орта есеппен күніне шамамен 4,5-5 сағатын телефонға жұмсайтыны анықталған. Еліміздегі статистика мәліметіне сүйенсек, 6-15 жастағы балалардың 85 пайызы, 16-74 жас аралығындағы адамдардың 89 пайызы интернетте отыратыны анықталған. Бұл деңіміз біздің алтын уақытымыз бос ақпаратпен алданып жатыр деген сөз. Шексіз ақпаратпен қатар, Интернет әлеуметтік желі мен оған деген тәуелділікті әкелді. Әлеуметтік желідегі жаңалықтар көп болғанымен, ондағы сіздің әрекетіңіз күнделікті қайталанатындардың санатына жатады, сол себепті біз оған жұмсалған уақытты аңғармаймыз, миымыз оны жаңа тәжірибе деп тіркемейді. Нәтижесінде, әлеуметтік желіге тәуелді болып, уақытымыз тағы қысқарады.

УАҚЫТ ШЫНЫМЕН ҚЫСҚАРЫП ЖАТЫР МА?

Ғылыми тұрғыда уақыт – тұрақты өлшем емес, ол тартылыс күшіне және дененің жылдамдығына байланысты ауытқуы мүмкін. Тартылыс күші неғұрлым жоғары болса, уақыт соғұрлым баяу өтеді. Мәселен, Жер беті мен оның орбитасындағы тартылыс күші әртүрлі болғандықтан, ғарыш аппараттарындағы сағаттың тілі ығып алға кетіп отырады. Физика әлемінде кеңінен танымал Қара құрдымда тартылыс күшінің жоғары болғаны сонша жарық сәулелері ол жерден шыға алмай, уақыт тоқтап қалады. Физикада «уақыттың тоқтауы» деген теория да бар. Сіз тез қозғалсаңыз, қоршаған ортамен салыстырғанда уақыт баяу өтетін тәрізді. Мысалы, машинада жоғары жылдамдықпен бір сағат жүрсеңіз, үйде компьютер алдында бір сағат отырғаннан қарағанда баяуырақ қартасыз. Әрине, қосымша наносекундтардың сіздің өміріңізге әсер етуі шамалы болуы мүмкін. Алайда бұл – факт.

Атақты физик Альберт Эйнштейн өзінің «Салыстыр теориясында» кеңістік пен уақыт арасында байланыс бар екенін айтады. Кеңістіктің алға-артқа, жоғары-төмен, оңға-солға дейтін үш өлшемі болса, Эйнштейн уақытты төртінші өлшем ретінде қарастыруды ұсынады. Осылайша, кеңістік-уақыт континуумы пайда болады. Егер сіз өте жоғары жылдамдықпен қозғалатын болсаңыз, сіздің кеңістік пен уақытты сезінуіңіз Жердегі адамға қарағанда басқаша болады. Жылдамдық неғұрлым жоғары болса, уақыт соғұрлым баяу өтеді.

Біле білсеңіз, әлемде жердің айналуын зерттеумен айналысатын Халықаралық Жер қозғалысы қызметі (IERS) бар. Міне, осы мекеме 2020 жылы біздің Жер ғаламшарымыз өз айналуына сәл-пәл қарқын қосқанын мәлімдеген болатын. Жердің жылдамдығының артуының салдарынан жер бетіндегі күндізгі уақыт 0,5 секундқа қысқара түскен.

Осыдан 440 миллион жыл бұрын жердің күнді бір мәрте айналып шығуына бақандай 412 күн кететін болған. Яғни, біздің қазіргі жыл санауымызға салып салыстырар болсақ, бұл бір жылда 412 күн болды деген сөз. Осыдан 370 миллион жыл бұрын жер күнді 398 күнде айналған. Егер жер мен айдың арасындағы қашықтықтың қысқармағанын ескерсек, ендеше, бұл жердің күнді айналу жылдамдығының артып келе жатқанын аңғартатын ақиқат. Осылайша, қысқара келе, біздің алдымыздағы 65 миллион жыл бұрын жердің қарқын қосқаны соншалық, күнді айналуға жұмсалатын уақыт 376 күнге дейін қысқарды. Ал қазір енді жердің күн жүйесін қанша уақытта айналатынын өздеріңіз де білесіздер. Бір жылда 365 күн бар деп есептеледі. Алайда 2020 жыл ғалымдардың есептеулеріне күтпеген жерден өзгеріс енгізген жыл болды. Жердің өз осінде айналу жылдамдығының артқанына дәлел – 2020 жылдың 19 шілдесі әдеттегі тәуліктік мерзімнен 1,4602 миллисекундқа қысқарақ аяқталған. Айта кетуіміз керек, атом сағаты ойлап табылған уақыттан бастап жер бетіндегі уақыт миллисекундпен өлшене бастады.

Ғылыми негіздемеге сүйенсек, Жердің қозғалуының жылдамдығына Айдың тартылысының, жыл сайын жер бетіндегі атмосфера қабатына түсетін жауын-шашынның, сондай-ақ тау жыныстарының мүжілуі, мұздықтардың жиналуы секілді табиғи құбылыстар да ықпал етеді екен-мыс.

Жалпы, 1962 жылдан бері уақыт атом сағатының көмегімен есептеле бастаған кезден бастап тәуліктің әдеттегі өлшемінен қысқа болуы – бұрын-соңды байқалмаған құбылыс. Алайда геофизиктер Жердің қозғалысына аз-аздап қарқын қосуы сонау 2016 жылдардан басталғанын айтады.

PS:

«Уақытты тоқтатар шамаң бар ма? Бәрі өтеді адамдар, замандар да» деген Мұқағали ақынның өлең шумақтары мысал еткендей біздің әміріміз уақытқа жүрмейді. Дегенмен оны тиімді пайдалана аламыз. Ақпарат ағыны толассыз жүйіткіген жаһанданған дәуірде миымызда бос орын қалмай барарды. Ал миымыз ақпаратты көбірек сіңірген сайын дәл қазіргі сәттің бақытын сезіне бермейміз. Джон Рокфеллердің «Арзан әңгімеге құмар адам қымбат уақытын жоғалтады» деген сөзін де естен шығармаған жөн.

ТАЗЫНЫҢ ЖЕТІ ҚАСИЕТІ

ҚАЗАҚТЫҢ ЖЕТІ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ БІРІ САНАЛАТЫН ТАЗЫ – ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ ТҰРМЫС-ТІРШІЛІПМЕН, АҢШЫЛЫҚ ДӘСТҮРІМЕН ЖӘНЕ ДАЛА МӘДЕНИЕТІМЕН БІТЕ ҚАЙНАСҚАН ЕРЕКШЕ ИТ ТҰҚЫМЫ. ОЛ ҒАСЫРЛАР БОЙЫ ҚАЗАҚ АҢШЫСЫНЫҢ СЕНІМДІ СЕРІП БОЛЫП, ЖҮЙРІКТІПМЕН, ТӨЗІМДІЛІПМЕН ЖӘНЕ АҢШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІМЕН ТАНЫЛҒАН. БҮГІНДЕ ТАЗЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МҰРА РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗЫ АРТЫП, ОНЫҢ ТҰҚЫМЫН САҚТАУ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДЕНГЕЙДЕ ТАНЫТУҒА АЙРЫҚША КӨҢІЛ БӨЛІНІП КЕЛЕДІ. 2024 ЖЫЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КИНОЛОГИЯЛЫҚ ФЕДЕРАЦИЯ (FCI) ҚАЗАҚ ТАЗЫСЫН АРНАЙЫ ТІЗІМГЕ ҚОСТЫ. ТАЗЫНЫҢ ЖЕТІ ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТІН САНАМАЛАП КӨРЕЙІК.

1. Жүйріктігі

Тазының ең танымал қасиеті – оның жүйріктігі. Сымбатты денесі, ұзын аяқтары, жеңіл қимылы оған жоғары жылдамдықпен жүтіруге мүмкіндік береді. Тазы анды алыстан байқап, қуған кезде ұшқырлығы анық аңдалады.

Қазақ даласында тазының жүйріктігі, әсіресе, қоян, түлкі секілді аңдарды қағуда сыналған. Аңшылықта иттің жылдамдығы ғана емес, қозғалысты дәл есептей білуі де маңызды. Тазы өте жүйрік, қашқан аңның адымын аштырмайды.

2. Төзімділігі

Тазы сырт көзге шағын көрінгенімен, ол өте төзімді. Ұзақ қашықтыққа жүтіруге, далада анды бірнеше сағат қууға бейім.

Қазақтың кең даласында аңшылықтың жағдайы бүтіндей қолайлы болған жоқ. Қарлы боран, аптап ыстық, ұзақ жол – аңшы мен оның серігі үшін қалыпты жағдай еді. Осындай ортада ол төзімділігімен ерекшеленді.

3. Аңшылық сезгірлігі

Тазының бойындағы аңшылық қасиет – оның басты ерекшеліктерінің бірі. Ол анды алыстан байқап, қозғалысынан бағдарлап, қуғын кезінде өз бетінше әрекет ете алады.

Қазақ аңшылары тазыны қоян мен түлкіге ғана емес, басқа да аңдарға пайдаланған. Кей жағдайда тазы жалғыз аң ауласа, кейде бірнеше ит бірігіп әрекет етеді. Саятшылық дәстүрінде тазының бүркіт, сұңқар секілді құстармен қатар қолданылғаны да белгілі. Бұл оның қазақтың дәстүрлі аңшылық мәдениетіндегі орнын айқын көрсетеді.

4. Зеректігі

Тазы – өте зерек жануар. Аңшылық кезінде ол жағдайға қарай әрекет етіп, аңның бағытын болжай алады. Аң иттерін тәрбиелеуде исенің талабын түсінуі маңызды. Тазы өз исіне тез бейімделіп, оның даусын, қимылын, аңшылық әрекетін жылдам үйренеді. Сондықтан тазыны қазақ халқы жай ғана аңға қосатын ит емес, аңшының серігі ретінде бағалаған.

5. Исесіне адалдығы

Тазының тағы бір ерекшелігі – исесіне адалдығы. Ол адамға үйір. Исенің жанында өзін сабырлы ұстап, аңшылық кезінде тапсырманы мұлтіксіз орындауға бейім.

Қазақ ұғымында иттің қадірі оның пайдасымен ғана өлшенбеген. Исесіне адалдық, серікестік, адамға жақындық та маңызды қасиет саналған. Сондықтан тазының жеті қазынаның бірі ретінде аталуы оның аңшылық қабілетімен қатар, исесіне адалдығымен де байланысты.

6. Сымбаты

Тазының сыртқы келбеті де оның табиғи ерекшеліктерін аңғартады. Тұрқының ықшамдығы, бұлшық етінің жақсы жетілуі, ұзын сирағы, жеңіл әрі үйлесімді қозғалысы – аңшылық әбжілдігін арттыра түседі. Тазының сымбаты қазақтың дәстүрлі түсінігіндегі әсемдікпен де үндеседі.

7. Далаға бейімділігі

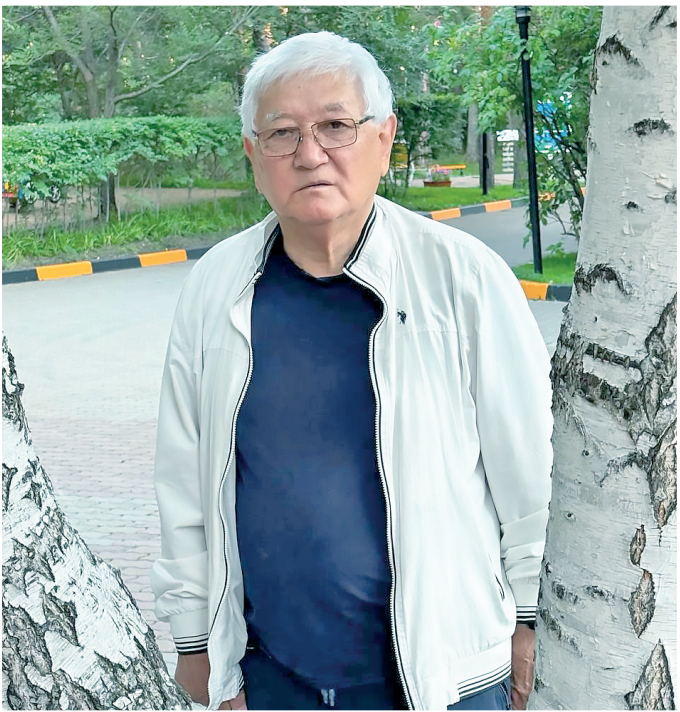
Тазының ең маңызды қасиеттерінің бірі – қазақ даласының табиғатына бейімділігі. Ол кең далада еркін қозғалып, әртүрлі табиғи жағдайға төтеп бере алады. Оның тарихы көшпелі өмір салтымен тығыз байланысты.

Тазы қазақ үшін көшпелі мәдениеттің бір бөлшегі саналған. Халықтың ауыз әдебиетінде, мақал-мәтелдерінде, аңыз-әңгімелерінде тазы туралы талай дерек сақталған. «Жеті қазына» ұғымының құрамына снуі де соның айғағы.

Тазы – қазақ халқының тарихы жадын, дәстүрлі өмір салтын және жағдайпен байланысын танытатын жеті қазынасының бірі.

Халықаралық деңгейде қазақ тазысын мойындау – осы мұраны сақтаудың маңызды қадамы. FCI стандарты бойынша тазы Орталық Азияда ежелден қалыптасқан аңшылық ит тұқымы ретінде сипатталған. Оның тарихы қазақ халқының дәстүрлі мәдениетімен тығыз сабақтасып жатыр.

БЕЛГІЛІ ЖАЗУШЫ МӘДИ АЙЫМБЕТОВ СЫРТ ҚАРАҒАНДА ТОМАҒА-ТҮЙЫҚ ЖАНДАЙ КӨРІНЕДІ. ӘДЕБИ ОРТАДАҒЫ ТҮРЛІ ПІКІР АЛАҒЫНДА ӨЗІН КӨРСЕТУДЕН БОЙЫН АУЛАҚ САЛАТЫНЫ БАЙҚАЛАДЫ. АЛ ӘНГІМЕЛЕРІН ОҚЫСАҢЫЗ, МАМЫРДЫҢ КЕШКІ ШУАҒЫНА ШОМЫЛҒАНДАЙ БІР ТЫНЫШ ТА ЖЫЛЫ КӨҢІЛ КҮЙҢІЗДІ КЕУЛЕЙДІ. ОРАЙЫ ТҮСІП, ҚАЛАМҒЕРМЕН АЗ-КЕМ ТІЛДЕСІП ҚАЙТҚАН ЕДІК.

– Мәди аға, жазушы белгілі бір шығарма үшін қажетті материалды, ойды қайдан алады? Алғашқы әңгімеңіз қалай туды, құрылымын қалай құрдыңыз?

– Болашақ туындының тақырыбына өзек болатын материал, дәлірек айтқанда, шындық өмірден ғана алынады. Бұл – бұлжымас ақиқат! Барлық қаламгер шығармашылығына арқау болатын, өмірлік мәселелерге қозғау салатын ой нысанасын (идеяны) тіршілік болмысының өзінен табады. Ал тіршілік дегеніміздің өзі адамның өмірдегі әрқилы әрекетінің, мінезінің, толғаныс, тебіренесінің тұтастай бір әлемі ғой. Сол әлемнің қат-қабатынан бөлектеп кейіптейтін образыңның сыр-сипаты оқырманды ойландыратындай шыншыл сөз өрнегін мейлінше дәл табуға ұмтыласың. Осы ұмтылыстың сәтті болуы жолындағы қарақеттен қанағат тапқаныңда шығармаға жан бітеді деп ойлаймын.

Жариялануға лайықты, көркем шығарма деуге тұрарлық алғашқы әңгімеге дейін өз басым еліктеу, солықтаушылық сарындағы нәрселерді шимайлағаным есімде, тіпті, солардың кейбірін газеттерге де жариялағанмын. Бәлкім, бұл ілкім әрекетім жазуға деген қабілетімді сынақтан өткізіуім сияқты болған шығар...

Ұмытпасам, «Жұлдыз» журналының 1972 жылы соңғы санында жарық көрген «Тәтті мұн» деген әңгімем өзімді прозашы ретінде сезіндірген алғашқы туындым болды. Әдебиеттегі жазушылық қызметімді осы мезеттен басталды деп есептеймін. Бұл – бұкпесіз шындығым.

Әңгіме жастай жесір қалған әйелдің қол жеткізбес, бірақ үмігі үзілмеген мәңгілік махаббаты туралы. Оның жүрегінде ұялап қалған махаббат сезімін «тәтті мұңға» тенең. Әйел жанын тербеген махаббатты басқаша айта алмас та едім, мұң тәттілігімен ғана махаббат! Кейіпкерім Батиханың өміріне демеу болған осы нәзік рухтың өшпейтініне өзім де сендім, оқырманымды да сендіргім келді.

Журнал редакторы Шерхан Мұртазының «Мына әңгімеде мистикалық сарын бар ма, қалай өзі?» деп аз-кем күмән келтіргеніне қарамастан проза бөлімін басқаратын Оралханның жариялауға батыл ұсынғанын да кейін білдім. Алғашқы әңгіменің жазылып, жарық көру тарихы, міне, осындай...

– Шығармаларыңызда ауыл өмірі, дала табиғаты ерекше көрініс-

ауытқып, өзінше әрекет ету стихиясымен кететін сәттері ұшыраса ма?

– Бұл сұрағың адамды ойлантатындай-ақ екен, бауырым!

Кейіпкерлердің шығармада өмір сүруі әрқилы болуы заңдылық. Бұл сөзсіз автордың қалауымен жүзеге асады. Олардың шығармада атқаратын рөлінің белгілі бір шеңбері болады, сол арқылы оқиға өрбиді, әртүрлі ситуациядағы тартыс, шиеленіс өз қисынымен сабақтасып ауысып жатады. Осының бәрі шығармаға қойылатын көркемдік талабы екені бәсеңден белгілі. Шынтуайтында, оқырман бұған басын ауыртпайды, ол шығарма әлеміне еніп, кейіпкерлермен бірге солардың бастан кешіріп жатқан кезеңінде өмір сүріп ойланауға, толғануға, қуануға, қиналауға, мұңаюға тиіс. Мен үлкенді-кішілі жазылған заманауи да, тарихи да туындыларымда осы ұстанымды сақтауға тырыстым. Кейіпкердің өзінің табиғатына тән болатын стихиясының аясынан тыс әрекет етуі, яғни, өзің айтқандай, «қалам еркіне бағынбай кетуі» шығарманың көркемдік деңгейін арттырмаса, кемітпейтіні анық. Менде бұл жайт, әсіресе, әңгімелерімде көп ұшырасты. Прозаның ең қиын да күрделі жанры үшін бұл әжептәуір жетістік дер едім...

– Әлем әдебиетінде сізге әсер еткен, шығармашылығыңызға тікелей немесе жанама ықпал жасаған жазушылар болды ма? Жас кезіңізде кімдерді көбірек оқыдыңыз?

– Әлем әдебиеті туғандарының біршама шығармаларын оқыдым ғой. Ең

пен бейнеленіп, қарапайым адамдардың мінезі, әрекетімен астасып жатады. Ауыл сіз үшін көркем кеңістік пе, әлде адам табиғатын танудың жолы ма?

– Ауыл өмірі, тіршілігі мен табиғаты, ондағы қарапайым адамдардың болмыс-бітімі шығармаларымның басты нысанасы, менің тынымсыз қаламгерлік ізденістерімнің стихиясы, өзің айтқандай, туындыларымның көркем кеңістігі. Әдебиеттің негізгі миссиясы адам табиғатын тану болса, оны өмір сүретін ортасынан бөліп ала алмайсың ғой. Олардың рухани кеңістігінен даланың тынысы, табиғаттың тылсымы шынайылығымен сезілуге тиіс. Кейіпкер әлемінің ішкі гармониясы да осыған саяды, өзін қоршаған жаратылыспен үндестігінен келіп туындайды. Образ жасаудың айнымас кредосы осы дер едім. Ал мен үшін мұның қаншалықты сәтті де үйлесімді орындалғаны, әрине, құрметті оқырманымның көңіл таразысында болар деген ойдамын...

– Кейіпкер демекші, жазу процесі әр шығармада әртүрлі болады ғой. Әр шығарманың өз тағдыры болады деп те жатамыз. Сұрайын дегенім, кейіпкерлеріңіздің шығарманың өн-бойына кірігуін, әрекет етуін әу бастағы жоспарыңызға сай басқарып, барлап отырсыз ба, әлде жазу барысында қалам еркіне бағынбай, әу бастағы ойға алғаныңыздан

дендеп оқуды қолға алған кезім университет қабырғасынан басталды. Ренессанстық дәуірдегі, орта ғасырлық Еуропаның, орыстың классикасы, одан сәл бергі кезеңдегі жапон, Латын Америкасы әдебиетінің корифейлерінің туындыларынан бастап, XX-XXI ғасырдағы мықтылардың шығармаларын шамам жеткенше назардан тыс қалдырмадым-ау. Сүйіп оқыған, тіпті, кейбір шығармаларын қайталап оқыған Сервантес, Флобер, Пюго, Балзак, Ги де Мопассан, Чехов, Толстой, Бунин, Горький, Кобо Абэ, Маркес сияқты жазушылардың шығармашылығыма тікелей де, жанама да ықпал етті дей алмаймын. Әйтсе де, олардың жасаған дүниелері бір ақиқатты, нағыз өміршең адамзаттық әдебиеттің қандай болатынын санаға әбден сіңірді. Бұлардың бәрі де менің әдеби танымымның кемелденуіне әсер еткені сөзсіз.

Ал жасөспірім кезімнен ауыл кітапханасының есігін тоздырып, қолға түскен кітаптардың жұлма-жұлмасын шығарып оқыған оқырманның бірі болдым. Әуезов, Мұқанов, Мүсіреповтің шығармаларын көп оқыдым, «Абай жолы» романының төрт кітабын ең алғаш жетінін сыныпта оқығаным есімде. Одан соң Айтматовтың алғашқы шығармаларын оқи бастадық. Ара-арасында шетелдік жазушылардан Даниэль Дефо, Жюль Верн, Марк Твен кітаптарының қазақшасынан бас алмайтын болдық. Қазір

ойлап отырсам, нағыз кітап оқитын ұлттың ұрпақтары, өткен жүзжылдықтың ортасында балалық дәуренді бастан кешірген біздер екенбіз ғой. Кітаптан рухани тәлім алудың бағасы зор болатынын сезіне білу өте маңызды. Осы орайда таяуда ғана қолымызға тиген Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың «Әділетті қоғамға – шыншыл сөз» кітабындағы «Кітап оқитын ел зиялы ұлтқа айналады» деген сөзі ойға оралады. Президент зиялы ұлттың бет-бейне, болмысына тән болар ақиқатты осылайша нақтылау арқылы кітап оқу мәселесінің еш уақытта өзінің өзектілігін жоймайтынын айқындап отыр.

– Әлемде «экология әдебиеті» деген ұғым бар. Сіздің «Құлан-елес», «Сырлы зерен», «Отүйрек-баққұсы» сияқты шығармаларыңызда адам мен табиғаттың үндесуі, жалғыздық, ішкі психологизм, тылсым сезімдер қатар өрледі. Адам мен табиғат арасындағы процестерді жазуға қалай келдіңіз, осы шығармаларды жазуға не түрткі болды?

– Әуелі адам өмір сүретін ортаға, табиғат тіршілігіне қатысты қолданылатын экология ұғымы өте кең әрі терең мағынаға ие. Мен орыс әдебиетінде өз заманында шығармашылығының біразында бірнәшлі табиғат тақырыбын қозғаған Константин Паустовский, Михаил Пришвинді білемін, содан соң алматылық зоолог-жазушы Максим Зверевтің этюдтерін оқығаным бар. Пришвинді Паустовский: «Орыс табиғатының жыршысы» («Певец русской природы») деп бағалаған. Ал табиғат әлемінің әрқилы құбылысын зерделеп, суреттеумен ғана жазылған осындай «экология әдебиетіне» тән шығарма қазақ әдебиетінде болды ма, болмады ма, өз басым білмейді екенмін! Дала, орман, тау, өзен, көлдердің пейзаждық құбылыс тіршілігін кейіпкер өмірінің ситуация-жасымен астарластырып жазбайтын қазақ қаламгерлері кемде-кем екені белгілі. Менің жоғарыдағы туындыларым, өзің байқағандай, адам мен табиғаттың үндесуі, кейіпкерлердің тіршіліктеріндегі жалғыздық құрсауы, ішкі психологизм, тылсым сезімдері табиғат әлемінің құбылыстарымен қатар өрілетіні рас. Кейіпкер образын айшықтауға табиғат әлемінің қаншалықты қызмет жасайтынын аңғару қиын емес. Айталық, елсіз аралдағы жалғыз кәрі құлан мен Днярбектің («Құлан-елес») немесе сүретші Мұрсәлім мен оның үлкен қаланың бір қалтарысында бұйыққан үйінің ауласына ойда жоқта келіп қонып, сонда мекендеген жабайы отүйрек-қаздың («Отүйрек-баққұсы»), стансалық шағын ауылдағы Дүрия кемпір мен тапа-тал түсте аяқ астынан үйірілген құйыннан құтырылған қызыл баспақтың («Сырлы зерен») әрекет-тіршіліктерімен байланысқан штрих-бейнелеулер осыған мысал бола алады. Бұл әңгімелерге арқау болған жағдайлар кәдімгі күнделікті тіршілік ауанынан туындаса да, адам өмірінің мән-мағынасына, адами қадір-қасиет ұстанымының кейбір мезеттерінен қоя отырып, өмір шындығының қалтарыстарын ашуға ұмтылғанымды айтқым келді. Бір сөзбен айтқанда, шы-

ғармаға түрткі болар ойды адамның тіршілік болмысынан іздеймін, көркем шындықтың кілті де осында.

– «Дүние-керуен» мен «Болай ханым» сияқты романдарыңыздың табиғаты екі бөлек: бірі тарихи кезеңнің, ауыл өмірінің шындығына үңілсе, екіншісі тарихи тұлғаны көркем тұрғыда пайымдауға құрылған. Тарихи тақырыпқа келгенде жазушының көркем қиялы мен тарихи деректің арақатынасын қалай сақтайсыз?

– Бас кейіпкер өмір сүрген XVIII ғасырдың 70-80-жылдар кезеңін қамтыған «Болай ханым» тарихи роман, яғни бұл шығарманың табиғатын жанры айқындап тұр. Осы кезеңнің бастапқы қырық жылдай уақытында Қазақ ордасының бас ханы болған Әбілқайыр мен оның бәйбішесі Болай ханымға қатысты сан қилы деректерді жеті жылдай жинап, зерделеудің нәтижесінде жазылған бұл туынды – тарихи көркем роман, тарихи деректі роман емес. Қазақ хандығы ту-

қаның шырмауында қалу шығарманың әдеби шырайын шығармайтыны анық. Қияндағы бір ауданның өткен ғасырдың сонау қырқыншы-алпысыншы жылдардың аралығындағы нақтылы өмірін қамтыған «Дүние-керуеннің» Болай мен Әбілқайыр жөніндегі романнан бөлекше сипаты да осыған саяды.

– Шығармаларыңызда ирония мен сарказм айқын байқалатын тұстар да жетерлік. Мәселен, «Оппозиционер Пайзырахман», «Арнасаздың көпірі» атты әңгімелеріңіз бен «Алабай-дода» секілді хикаятыңыз арқылы жасанды белсенділік, дауырықпалық, билікқұмарлық тәрізді келеңсіздіктерді сынайсыз. Осы орайда жазушының қоғам алдындағы жауапкершілігі қандай деген сауал тіл ұшына оралады. Әдебиет саясатқа, әлеуметтік, қоғамдық мәселелерге араласуға тиіс деп ойлайсыз ба?

– Аталған шығармаларымда ирония мен сарказмның ұтынан гөрі, юморға көбірек басымдық бар дер едім. Кейіпкерлердің бейнесін ашуда зілсіз қазақы әжуаның, әзілдің орнын айрықша санаймын. Астарына адам мінезінің, қылығының езу тартқызар сипатымен бірге оның даралығын да танытатын бұл тәсілді метафорлық деңгейге жеткізуді ұнатамын. Пайзырахманнан басқа «Арнасаздың көпіріндегі» тракторшы

Бейілжанның, сәуі насыбайдан құрғамайтын Кесікбай әпенденің образдарын осындай өзгешелігімен дараландырғанмын. Мақтанғөй дарақылықтың, билікқұмарлықтың көріністері өзегіне өрілген ситуациялар «Алабай-дода» хикаятындағы әрқайсы өзінше мықты кейіпкерлердің бүгінгі прообраздарын оқырман мүлтіксіз табуға тиіс деген ойдамын. Осы реттен келгенде жазушының қоғам алдындағы күрделі де зор жауапкершілігін саясаттан, әлеуметтік, қоғамдық мәселелерден бөліп тастай алмайсыз, әдебиеттің өміршең миссиясы да осыған саяды.

– Жас жазушылардың шығармаларында сізді қуантатын қандай үрдістер бар? Жастар ізденіс кезінде неге көбірек көңіл аударғаны дұрыс деп есептейсіз?

– Бұған толымды жауап бере алмас едім, себебі мемлекеттік тапсырыстың деңгейінде шағын таралыммен шығып жатқан кітаптар қолға түсе бермейтіні кім-кімге де аян. Кітапхана сөресіне ғана анық жететін кітаптарды үзбей оқуға мүмкіндік аз. Қолымызға тиген бірер кітаптың төңірегінде, айталық, жасы қырықтың бел ортасына келген Ақберен Елгезектің «Болмаған балалық шақ» хикаяты мен «Дардай» романымен ғана шектеліп, жас қаламгерлердің әдебиетке қандай жаңа үрдістер әкелетіні қалай айта аламын? Жас әдебиетшілердің шығармашылық әлеуетін толық зерделеп жүргем жоқ. Сондықтан, айыпқа бұйырмассың.

Ал жас қаламгер өмірлік ақиқатты саралай білуі және тілді жасандылықсыз, шебер қолдана білуі қажет. Ізденістің сан тарау жолы бар. Бірақ ұлт сөзін еркін меңгермесе, жөңді шығарма тууы қиын.

– Әдебиетшілер дәл қазіргі уақыт тынысын бейнелей ала ма? Қандай тақырыпты тереңірек қаузағанды жөн санайсыз?

– Өз заманын, дәл қазіргі уақыт тынысын қалт жібермей жазу – журналистиканың міндеті. Әдебиетке бұл ұстаным сай келмейді. Көңілге түйген өміршең тақырыптың қай-қайсысын терең де толымды, қаузап жазу, оқырманға көркемдеп жеткізу жазушыдан жан-жақты ізденістер мен әдеби зерделеп алу үдерісін талап етері сөзсіз. Қоғам өмірінде туындап жатқан жана бетбұрыстардың толассыз легінің бел ортасында жүрген кейіпкерге жан бітіру үшін қаламгер суреткерге уақытпен тағдырлас болу кезеңі жүктеледі, уақыт тынысын оның шығармашылығында сонда ғана аңғарылса керек-ті. Әйтсе де, әдебиеттің ізгілікті мұратын өткеннен бүгінге, бүгіннен келешекке қарай тақырыптық та көркемдік деңгейде жүйелеп бағыттау мәселелері біздің шығармашылық одақтың күн тәртібіне қазіргі күндері жиі қойылып келе жатқанын айтуға тиіспін!..

– Қазір қай тақырыпта қандай шығарма жазып жүрсіз?

– Сұхбаттың дәстүрлі сұрағы ғой. Өткен жылдар мен бүгінді саралап, шығармашылық өмірімнің кейбір мезеттерін қағаз бетіне түсірсем деген ойлардың жетегінде жүрмін. Жаңа шығарма жазуға әдетте ойлар жетелейді ғой...

– Жанры қандай болады?

– Әлі алғашқы сөйлемі де жазылмаған, күш-қуат жетсе жазылуға тиіс дүниенің жанрын алдын-ала нақтылау қиын...

– Әңгімеңізге рахмет!

Сұхбаттасқан – Т. ТАҢЖАРЫҚ

ҚАЗАҚСТАНДА КЕЙІНГІ 15 ЖЫЛ БЕДЕРІНДЕ АРТЫҚ САЛМАҚ ПЕН СЕМІЗДІККЕ ШАЛДЫҚҚАНДАР КӨБЕЙІП, ҰЛТТЫҚ ДЕРТІМІЗГЕ АЙНАЛА БАСТАДЫ. ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҰЙЫМЫ МЕН ОТАНДЫҚ ҰЛТТЫҚ ҚОҒАМДЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ОРТАЛЫҒЫ ЖҮРТІЗГЕН ЗЕРТТЕУІЕР БҮЛ МӘСЕЛЕ ЖАЙ ҒАНА АРТЫҚ САЛМАҚ ЕМЕС, БҮКІЛ АҒЗАНЫҢ ЗАТ АЛМАСУ ЖҮЙЕСІН КҮЙРЕТІП ЖАТҚАН НАҒЫЗ МЕТАБОЛИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСҚА АЙНАЛҒАНЫН КӨРСЕТІП ОТЫР. БҮТІНДЕ ЕРЕСЕКТЕР АРАСЫНДА ДЕНЕ МАССАСЫНЫҢ ИНДЕКСІ 30-ДАН АСАТЫН СЕМІЗДІК ДЕҢГЕЙІ ОРТАША 15-18 ПАЙЫЗДАН 21-23,7 ПАЙЫЗҒА ДЕЙІН КӨТЕРІЛГЕН. АЛ ДЕНЕ МАССАСЫНЫҢ ИНДЕКСІ 25-ТЕН ЖОҒАРЫ АРТЫҚ САЛМАҒЫ БАР АЗАМАТТАРДЫ ҚОСҚАНДА, БҮЛ КӨРСЕТКІШ ЕРЕСЕК ТҮРҒЫНДАРДЫҢ 56 ПАЙЫЗЫНА ЖЕТЕДІ. ӨКІНІШКЕ ҚАРАЙ, ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ ДИСПАНСЕРЛІК ЕСЕБІНЕ ТЕК АУЫР КЛИНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАР ҒАНА ТІРКЕЛЕТІНДІКТЕН, РЕСМИ СТАТИСТИКА АХУАЛДЫҢ ШЫНАЙЫ МАСШАБЫН БЕРМЕЙДІ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СКРИНИНГТЕР ХАЛЫҚТЫҢ ЖАРТЫСЫНАН АСТАМЫ ДЕРТКЕ ШАЛДЫҚҚАНЫН ДӘЛЕЛДЕСЕ ДЕ, РЕСМИ ЕСЕПТЕ БҮЛ САНДАР БІРШАМА ТӨМЕН БОЛЫП КӨРІНЕДІ.

АРТЫҚ САЛМАҚТАН ҚАЛАЙ? АРЫЛАМЫЗ

Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

Семіздіктің жас ерекшеліктеріне қатысты көрсеткіштері де көңіл көншітпейді. Ересектер арасында клиникалық семіздік әйелдерде (25,3 пайыз) ерлерге (21,4 пайыз) қарағанда басымдық тіркелгенімен, ер-азаматтар арасында ішкі органдардың майлануы өсіп келеді. Оның салдары жас ұрпаққа да тиіп жатыр. ДДСУ-ның балалар семіздігін бақылау бастамасы мен ЮНИСЕФ-тің мәліметтеріне сәйкес, 5-9 жас аралығындағы әрбір бесінші баланың салмағы нормадан жоғары болса, олардың 6,5-10 пайызы клиникалық семіздікке шалдыққан. Осының салдарынан кейінгі жылдары 14 жасқа дейінгі балалар арасында бұрын-соңды сирек кездесетін, семіздікпен тікелей байланысты 2-типті қант диабетінің алғашқы аурушандығы 10,6 пайызға артты.

Аймақтық және жаһандық деңгейде алсақ, Қазақстан Орталық Азия бойынша артық салмақ жинау қарқыны жағынан көш бастап тұр. Көршілес Өзбекстан мен Түркіменстанмен жалпы көрсеткіші парапар болғанымен, еліміздегі жоғары урбанизация деңгейі семіздіктің 2-типті диабет пен жүрек-қантамыр ауруларына ұласу қаупін еселейтін түседі. Әлемдік статистикамен салыстырғанда да жағдай мәз емес. Артық салмағы бар ересектердің жаһандық орташа деңгейі 45 пайыз болса, Қазақстанда ол 56 пайызға жеткен. Еліміз бұл көрсеткіш бойынша АҚШ (71 пайыз), Ұлыбритания (62 пайыз) сияқты Батыс мемлекеттерінен төмендеу болғанымен, дәстүрлі тамақтану мәдениетін берік ұстанатын Жапониядан (24 пайыз) екі еседен астам алда тұр.

СЕБЕБІ КӨП СЕМІЗДІК

Семіздіктің белсін алуы жалғыз себептен емес, әлеуметтік-экономикалық жағдай мен күнделікті тұрмыстың тоғысуынан туындап отыр. Ең алдымен, еліміздің тұтыну мәдениетінде өзгеріс көп. Халық дәстүрлі ақуыз пен табиғи майға бай ұлттық астан алашақтап, рафинадталған көмірсуларға, трансмайларға және өңделген тағамдарға ойысты. Тез дайындалатын фастфуд, қантты сусындар мен кондитерлік өнімдер арзан болғанымен калориясының жоғарылығы ағзаны алдымен тоқтық сезіміне арбайды да, адамды қажетті мөлшерден асыра тамақтануға мәжбүрлейді.

Оған қоса, жылдам урбанизация мен аз қозғалатын өмір салтының салдары дертті тереңдеті түсті. Қаладану деңгейінің артуы, көліктің дамуы, кеңседегі жұмыс пен цифрлық ойын-сауықтың көбейіп физикалық белсенділікті күрт төмендетті. Қалаларда жаяу жүруге, велосипед тебуге немесе спортпен тегін шұғылдануға арналған инфрақұрылымның жеткіліксіздігі де мәселені өршітіп отыр. Бұл тұрғыда кері әлеуметтік-экономикалық градиент көрініс табады. Табысы төмен немесе орташа отбасылар органикалық ақуыз бен жаңа піскен көкөніске қарағанда, арзан әрі уақытша тоқ ұстайтын үн мен қант өнімдерін сатып алады екен. Мұның үстіне созылмалы күйзеліс пен ұйқының қанбауы кортизол мен аштық гормонының деңгейін көтеріп, тоқтық гормонын тө-

ҚАЛАЙ? АРЫЛАМЫЗ

СЕМІЗДІК ҒАСЫР ДЕРТІНЕ АЙНАЛЫП БАРАДЫ

мендетеді де, биохимиялық деңгейде адамды калориясы жоғары тамақтарды тұтынуға итермелейді.

Медицинада дене массасының индексі 40-тан асатын немесе салмағы нормадан 45-50 килограмнан астам жағдайлар клиникалық ауыр семіздік болып саналады. Салмағы 150-ден 300 килограмға дейін жететін азаматтардың нақты статистикасы эпидемиологиялық есептерде бөлек көрсетілмейді, өйткені бұл топ тіркелген семіздікпен ауыратындардың шамамен 2-5 пайызын құрайды. Дегенмен 30-50 жас аралығында бұл мәселенің жиілеуі өзіндік ерекшеліктеріне ие. Себебі бұл жас шамасы – адамның кәсіби және тұрмыстық белсенділігінің шыңы болғанымен, сонымен бірге ағзада зат алмасу процесінің баяулай бастайтын кезеңі. Оның үстіне мұндай аса жоғары салмақ бірден жиналмай, 10-15 жыл бойы созылған метаболикалық бұзылыстардың салдарынан 30-дан асқанда ең жоғары шегіне жетеді.

Халық дәстүрлі ақуыз пен табиғи майға бай ұлттық астан алашақтап, рафинадталған көмірсуларға, трансмайларға және өңделген тағамдарға ойысты. Тез дайындалатын фастфуд, қантты сусындар мен кондитерлік өнімдер арзан болғанымен калориясының жоғарылығы ағзаны алдымен тоқтық сезіміне арбайды да, адамды қажетті мөлшерден асыра тамақтануға мәжбүрлейді.

180-200 килограмнан асқанда адам емханаға өз аяғымен жете алмайды, себебі ол пассажирлік лифтке сыймайды, таксиге немесе қоғамдық орындардағы орындықтарға отыра алмайды.

Бұл жағдай өмір сүру сапасына, еңбекке қабілеттілікке және өмір сүру ұзақтығына тікелей зәжә болып тиеді. Ауыр салмақты көтере алмағандықтан буындар мен омыртқа артроз, коктартроз ауруларына шалдығып, азаматтар 30-40 жасында-ақ еңбекке қабілеттілігінен айырылып, мүгедектік топ алуға мәжбүр болады. Морбидті семіздік адам өмірін орта есеппен 10-15 жылға қысқартады. Олардың басты өлім себептеріне инфаркт, инсульт, «Пиквик синдромы», яғни гиповентиляция және ұйқыдағы апноэ жатады. Ақыр аяғында адам өз-өзіне қызмет ету, тиісінша сақтау мен киіну қабілетінен айырылып, толықтай жақындарының күтіміне тәуелді болып қалады.

Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде бұл бағытта белгілі бір емдеу шаралары қарастырылған. Елімізде бариатриялық хирургия дамып келеді, атап айтқанда, асқазанды шунттау немесе асқазанның жеңді резекциясы жасалады. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) шеңберінде дене массасының индексі 40-тан асқан, қосымша аурулары бар азаматтарға ота жасауға квота бөлінеді. Одан бөлек эндокринолог, диетолог және психотерапевттердің амбулаториялық бақылауы түріндегі консервативті ем де бар.

Дегенмен бұл салада іргелі қиындықтар мен жүйелік мәселелер әлі де жетерлік. Ең бастысы – инфрақұрылымдық дайындықтан, операциялық үстелдер мен арнайы таразылардың жетіспеушілігі де диагностикаға кедергі келтіреді. Сонымен бірге семіздікті емдеуде психотерапевт, бариатр-хирург, диетолог және реабилитолог тобы қатар жұмыс істейтін мультидисциплинарлы тәсіл ақсап тұр, бұл мамандардың өзара байланысы төмен. Оның үстіне оңалту орталықтарының жоқтығынан бариатриялық операциядан кейін немесе консервативті ем кезінде пациенттерге ұзақмерзімді психологиялық және нутрициологиялық қолдау жетіспей

келеді. Халықаралық бариатриялық зерттеулердің дерегіне сүйенсек, отадан кейінгі алғашқы 1-1,5 жылда пациенттер артық салмағының 60-80 пайызын тастайды. Тіпті мұндай хирургиялық емнің нәтижесінде 70-80 пайыз жағдайда қант диабеті кейін «шегініп», аурудың беті толық қайтады.

СЕМІЗДІКТІҢ САЛМАҒЫ

Семіздік – оқшауланған физиологиялық жағдай емес, ол ағзадағы созылмалы төмен деңгейлі қабыну процесін тудыратын жүйелі патология. Ол зат алмасуды бұзып, 2-типті қант диабетінің даму қаупін 7-ден 12 есеге дейін арттырады. Айта кетуге керек, Қазақстанда диабетпен ауыратындардың 80 пайыздан астамында артық салмақ тіркелген. Сондай-ақ бұл дерт артериялық гипертензия, ишемиялық жүрек ауруы, атеросклероз және инсульт сияқты жүрек-қантамыр жүйесі дерттерінің қаупін 2-3 есеге жоғарылатады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері бойынша семіздік рақаттың 13 түрінің, соның ішінде тоқшесек, сүт безі, бүйрек және ұйқы безі рагының туындауына тікелей ықпал етеді. Бұған қоса буындардың дегенерациясы, омыртқа жарығы мен қозғалыстың шектелуі сияқты тірек-қимыл аппаратының бұзылуына әкеледі.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, семіздік елдің ЖІӨ-ге екі түрлі шығын арқылы салмақ түсіреді. Бұған семіздікпен байланысты созылмалы ауруларды, атап айтқанда инсульт, диуретиктер, хирургиялық оталар, стационарлық ем мен диализді қаржыландыруға жұмсалатын міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру мен бюджеттің тікелей шығындары жатады. Ал жанама шығындар еңбекке уақытша немесе тұрақты қабілетсіздікке, адамның жұмыста болғанымен денсаулығына байланысты өнімді жұмыс істей алмауына, ауруға байланысты жұмысқа шықпауына және еңбекке қабілетті жастағы азаматтардың мерзімнен бұрын қайтыс болуына байланысты қалыптасады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мен Дүниежүзілік банктің талдауларына сәйкес, Қазақстанда артық салмақ пен семіздіктің салдары елдің ЖІӨ-ні орта есеппен 2,5-3,2 пайызға төмендетеді. Азаматтардың жиі ауруы мен өмір жасының қысқаруы салдарынан отандық жұмыс күші өзінің экономикалық белсенділігінен айырылып, мемлекетке жылына жүздеген миллиард теңге жанама шығын келтіріп отыр.

АРЫҚТАТЫН АРНАЙЫ ЖОБА

Бұрын шектен тыс семіздерді шетелдік бағдарламалар мен деректі фильмдерден ғана көріп, бұл жағдай тек Батыста немесе мұхиттың арғы бетінде ғана кездеседі деп қабылдайтын едік. Салмағы 300 кг-ға дейін жетіп, өз-өзін басқарып, қозғала алмай төсекке таңылған жандардың тағдыры әрі таңсық, әрі алыс құбылыстай көрінетін. Батыс медиасындағы экстремалды трансформацияларды таңырқай тамашалап, оны жаһандық қайшылықтардың немесе америкалық арзан фастфуд мәдениетінің салдары деп бағалайтынбыз.

Бүгінде бұл мәселе бізге де келіп жетті. Ел ішінде 30-50 жас аралығындағы еңбекке қабілетті азаматтардың салмағы шекті деңгейге жетіп, тұрмыста да, медициналық көмек алуда да оқшауланып қалған оқиғалары жиілеп барады. Дәл осы тұста жаттықтырушы Айтым Жақыповтың JapaMen жобасы қоғамда бұрын жабық болып келген күрделі түйткілдің пердесін түріп, шындықтың бетін ашты.

Қазақстандық танымал блогер әрі фитнес-жаттықтырушы Айтым Жақыповтың JapaMen («Жаңа Мен») трансформациялық медиа-жобасы экстремалды салмағы бар азаматтарға кешенді әрі тегін көмек көрсетуді көздейді. Жобаның негізгі әдістемесі қатысушылардың белгілі бір уақыт аралығында оқшауланып, физикалық жаттығулары, тамақтануы мен күн тәртібі толық бақыланатын ортада өмір сүретін интенсивті режиміне сүйенеді. Реальті-шоу форматында түсірілетін мұндай медиа-модель қатысушыларға әлеуметтік жауапкершілік пен тәртіп жүктесе, қоғамдағы семіздікке шалдыққан азаматтарға мықты мотивация береді. Мұнда салмақ тастау процесі балансталған тамақтану арқылы калорияны қатаң шектеу және физикалық жүктемені біртіндеп арттыру негізінде жүзеге асырылады.

Жобаға көбіне салмағы 140-200 килограмнан асатын, қозғалысы шектелген, метаболикалық синдромға, гипертонияға және депрессияға шалдыққан азаматтар қатысады. Алғашқы айларда қатысушылар аптасына 3-7 кг-нан арылса, бірнеше айдан бір жылға дейінгі толық цикл ішінде кейбіреулері 50-ден 100 килограмға дейін салмақ тастайды. Ағзадағы өзгерістерді объективті бағалау үшін дене салмағы, дене массасының индексі, бел мен бөксе айналымының қатысы сияқты антропометриялық көрсеткіштермен қатар, қандағы глюкоза, гликирленген гемоглобин, холестерин және липидтік спектр деңгейі секілді биохимиялық деректер де тұрақты тексеріледі. Сонымен бірге тыныс алу мен жүрек соғысының қалпына келу ұзақтығы арқылы кардио-респираторлық шыдамдылық та бақылауда болады.

Тамақтану реформасы рафинадталған ұн, қант, фастфуд және өңделген тағамдарды рационнан толық шығарып, табиғи ақуызға, көкөністерге және күрделі көмірсуларға басымдық береді. Экстремалды семіздіктің түпкі себебі көбіне психологиялық жарақаттар мен күйзелісті тамақпен басу әдетінен тұратындықтан, жобада психологиялық реабилитацияға, мінез-құлықты өзгертуге және тамаққа тәуелділікті жоюға баса мән беріледі. Сондай-ақ созылмалы ұйқысыздықты жойып, кортизол мен мелатонин гормондарының өңделуін реттеу үшін қатаң күн тәртібі енгізіледі.

Салмағы 150-200 килограмнан асатын адамдармен жұмыс істедің өзіндік ерекшеліктері бар. Тізе мен омыртқа буындарының бұзылуын болдырмау үшін оларға жүгіруге, секіруге немесе ауыр салмақ көтеруге қатаң тыйым салынады. Жаттығулар су астындағы қозғалыс, жүзу, статикалық жүктемелер мен төмен қарқынды жаяу жүруден басталады. Жүрек-қантамыр жүйесінің қауіпсіздігі үшін пульс пен қан қысымы тұрақты бақыланып, инфаркт пен инсульт қаупінің алдын алады. Тіпті 50-100 килограмм аралығында экстремалды салмақ тастау кезінде тір шамадан тыс салбырайтындықтан қатысушылар кейін пластикалық хирургияға жүгінуге мәжбүр.

Медицина мамандары бұл жобаның салауатты өмір салтын насихаттауын және жоғары мотивациялық импульс беруін оң бағалайды. Дегенмен кейбір эндокринологтар мен бариатрлар салмақты тым жылдам тастау өтке тас байлануына және метаболизмнің нашарлауына әкелуі мүмкін екенін, сондықтан медициналық бақылаудың анағұрлым қатаң болуы керек екенін ескертеді. Түтастай алғанда, JapaMen сияқты бастамалар мемлекеттік медицинада ақсайтын психо-әлеуметтік оңалту мен қоғамдық қолдаудың бос орнын толтырады. Мұндай тиімді модельді емханалар жанынан «Семіздікті кешенді емдеу топтарын» немесе комьюнити-орталықтар құру, сондай-ақ медиа-мотивация мен психологиялық қолдауды қосып, мемлекеттік жүйеге енгізуге болады.

Айтым Жақыповтың JapaMen медиа-жобасы мемлекеттік медициналық инфрақұрылымнан тыс, қоғамдық мотивация мен оқшауланған орта құру арқылы халық арасында салауатты өмір салтын насихаттаудың альтернативті әлеуметтік-психологиялық моделін көрсетті.

ҰЛТ САУЛЫҒЫН САҚТАУДЫҢ ТИІМДІ ТЕТІКТЕРІ

Қазақстанда «Дені сау ұлт» ұлттық жобасы мен Денсаулық сақтау министрлігінің бастамалары аясында белгілі бір оң қадамдар жасалды. Соның ішінде бастауыш сынып оқушыларын тегін ыстық тамақпен қамтамасыз ету бағдарламасы енгізіліп, салауатты өмір салтын насихаттайтын ақпараттық кампаниялар жүргізіліп келеді. Дегенмен бұл іс-шаралар әлі де бөлшектелген сипатқа ие. Мектеп тамағының сапасы мен рационы біркемі стандартталмаған, ал фастфуд пен қантты сусындардың қолжетімділігін шектейтін пәрменді заңнамалық механизмдер толық қалыптасқан жоқ.

Жаһандық тәжірибеде тексерілген тиімді алдын алу саясаттары баршылық. Мәселен, Мекхико, Ұлыбритания және Чилиде енгізілген қантты сусындарға арнайы салық салу механизмі қант қосылған өнімдерге 10-20 пайыздық акциз немесе салық салу арқылы оларды тұтынуды 12-15 пайызға азайтты. Бұдан түскен қаражат бұқаралық спорт пен медицинаны дамытуға бағытталды. Сондай-ақ Чили мен Еуроодақ елдерінде қолданылатын Nutri-Score немесе Stop-sign сияқты азық-түлік таңбалау модельдері өнім қағтамасының алдыңғы бетіне қанттың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын «зиянды тамақсыз аймақтар» құрылса, Ұлыбритания мен Норвегияда теледидардың, майдың немесе тұздың артық екенін ескертетін айқын белгілер қою арқылы тұтынушының сауатты таңдау жасауына жағдай жасады. Бұған қоса Сингапур мен Скандинавия елдерінде мектептерден 500 метр радиуста фастфуд пен газды сусындар сатуға заң аясында тыйым салатын

6 ЖАСАР ҚОРҒАН ЖАҢА МЕКТЕПKE БАРДЫ

БІЛІМ КҮНІ ҚАРСАҢЫНДА АҚТӨБЕДЕН 25 ШАҚЫРЫМ ЖЕРДЕГІ ШИЛІСАЙ АУЫЛЫНДАҒЫ МЕКТЕП АШЫЛДЫ. БҮЛ ҚҰРЫЛЫСТЫҢ АЯҚТАЛУЫН ШИЛІСАЙЛЫҚТАР 7 ЖЫЛ КҮТКЕН.

Шилісайға отбасы көшіп келген жылы Қорған үш жаста еді. Сол кезде де, қазір де ауылдың қай шетінен қарасаң да мәнмұндалап тұратын ең биік ғимарат үш қабатты жаңа мектеп болатын. Қабырғасы қаланып, шатыры жабылған мектептің құрылысы ол кезде толық аяқталмаған. Есік-терезелері үңірейіп, ғимарат қаңырап тұрды. Бірақ кішкентай Қорған үшін ол жай ғана құрылысы тоқтап қалған көп ғимараттың бірі емес еді.

– Мен осы мектепте оқимын, – дейтін тілі енді шыққан ұл анасына.

Арада бірнеше жыл өтті. Қорған дайындық сыныбына барар жасқа да жетті. Бірақ бала күн сайын қызыға қарайтын қызыл ғимарат оқушыларға есігін аша қоймады. Сөйтіп, Қорған өзі құралпы балалармен бірге дайындық сыныбын көрші ауылдағы ескі мектепке қатынап оқыды.

Биыл Қорған бірінші сыныпқа барды. Көрші ауылға емес, өз ауылындағы мектепке. Өйткені құрылысы 7 жылға созылған жаңа мектеп ашылып, Қорған секілді жүзден астам баланың арманы орындалды.

Шилісай ауылындағы 600 орындық жаңа мектеп алғашқы оқушыларына есігін 1 қыркүйек күні айқара ашты. Жаңа оқу жылында білім ордасына 110 бала қабылданды. Оның 14-і – мектеп табалдырығын алғаш рет аттаған бірінші сынып оқушылары. Қорған – сол 14 баланың бірі.

«ОСЫ ЖЕРДЕ ОҚИМЫН» ДЕГЕН БАЛА

Қорғанның анасы Жадыра Қасым мектептің ашылуын ауыл тұрғындары көп күткенін айтады.

– Қорған «сақалды құрылысқа» кішкентайынан қарап өсті. Шилісайдан жер алып, үй сала бастағанымызда ұлым үш жаста еді. «Мен осы жерде оқимын» деп көп айтатын. Сол арманы биыл орындалып отыр. Жаңа ғимараттың ішіне алғаш рет енгенде аузым ашып, қатты таңғалды. Дайындық сыныбын көрші ауылдағы ескі мектепке қатынап оқыған бала ғой. Еңселі, жарық мектепке кепеніне қатты қуанды, – дейді Жадыра.

Үш жасар кезінде құрылысы тоқтап қалған ғимаратқа қарап, өзін сол жерде оқып жүргендей елестеткен бала қазір сол мектептің оқушысы. Бұл – бір отбасы үшін ғана емес, бүкіл ауыл үшін қуанышты жаңалық.

БІР АУЫСЫМДА БІЛІМ АЛАДЫ

Үш қабатты жаңа мектепте 600 бала оқиды деп жоспарланған. Қазір оқушы саны аз болғандықтан, ұжым ғимараттың екі қабатын ғана пайдаланып отыр.

Ауыл тұрғындарының айтуынша, мектептің ашылуы балалардың күнделікті өміріне көп өзгеріс әкелген. Тіпті, сабақтан соң мектептің спорт залы мен азуасын айналышықтап шықпайтын оқушы көп.

– Балаларымыз бұрын осыдан 3-4 шақырым жердегі Садовое ауылына қатынап оқыды. Билтыр ауылдан 157 оқушы шықса, биыл мектеп жасындағы 110 бала бар. Мектеп ашылғанда ауыл халқы қатты қуанды. Таңғы 8-де мектепке келіп, салтанатты жиынның басталуын күтті, жиыннан кейін музыка қосылғанда би билеп, қуанышқа бөленді. Біз бұл мектептің салынып бітуін 2019 жылдан бері күттік қой. Бір жақсысы, балалар бір ауысыммен оқиды. Түстен кейін түрлі үйірмелерге қатыса алады, – дейді Жадыра.

Жаңа білім ордасының артықшылығы – тек оқу кабинеттерімен шектелмейді. Мектепте оқушылардың сабақтан тыс уақытын тиімді өткізуіне де мүмкіндік бар. Домбыра, би, қолөнер, автомобильдеу және сурет үйірмелері жұмысын бастады.

Бір бала үшін бұл өнерге алғашқы қадам болса, енді бірі үшін жаңа қызығушылықтың басталуы. Ал ауыл халқы үшін мұның мәні зор. Өйткені бала сабақтан шыққан соң 25 шақырым жердегі облыс орталығына шабылмай, үйдің іргесіндегі жаңа мектепте үйірмелерге қатысатын болды.

ЖАҢА ЖҰМЫС ОРЫНДАРЫ АШЫЛДЫ

Жаңа білім ордасының ашылуы Шилісай тұрғындарына жұмыс орындарын да ұсынған.

– Мектептің ашылғанына қуанып отырмыз. Ауыл тұрғындарына да жұмыс табылды. Дипломы бар жас мамандар мұғалім болып орналасты, енді біреулері кіші қызметкер болып жұмыс істеп жүр. Бұл да біз үшін жақсы жаңалық, – дейді Жадыра Қасым.

Яғни, көп күттірген мектептің есігі балалар ғана емес, ауыл тұрғындары үшін де ашылды.

Мектеп ауылдағы ең ірі әлеуметтік нысан. Мұнда мұғалім, техникалық қызметкер, күзетші, асхана қызметкері сияқты түрлі маман иелеріне сұраныс пайда болды. Ал ауылда жұмыс орнының болуы тұрғындардың тұрақтап қалуына әсер ететіні анық.

600 ОРЫНДЫҚ МЕКТЕП ҚАШАН ТОЛАДЫ?

Қазір Шилісай мектебінде 110 оқушы бар. Бұл оның 600 орындық жобалық қуатының шамамен бестен бір бөлігі ғана. Алайда ауыл тұрғындары бұған алаңдамайды. Керісінше, мектептің кең болуын «болашақты ойлай отыра жасалған батыл қадам» деп бағалап отыр.

– Қазір ауылымызға ауыз су құбыры тартылып жатыр. Ауыз су мәселесі де шешілмей, Шилісайдан жер алған азаматтар құрылыстарын тоқтатып қойған. Кейбіреулер салынып біткен үйлерін жауып, қаладан пәтер жалдап кеткен. Енді, міне, мектебіміз бар. Ауыз су мәселесі жуырда шешілер болса, тоқтап қалған құрылыстарға жан бітіп, халық саны тез арада көбейеді, бала саны артады деп үміттенеміз, – дейді Жадыра.

Оның бұл үміті жаңа мектептің ауыл өміріндегі рөлін көрсетеді.

Әлеуметтік нысандар салынған жерге тұрғындардың тұрақтауы да оңай. Ал ауылда мектептің болуы ең алдымен жас отбасылар үшін маңызды фактор.

Шилісай мектебі заманауи оқу кабинеттерімен жабдықталған. Ұл балаларға арналған технология кабинеті түрлі құрал-сайман, жабдықпен қамтылған. Оқушылардың теориялық білімін тәжірибемен үштастырып, еңбек және техникалық дағдыларын дамытуға толық мүмкіндігі бар. Ал қосымша білім беру бағыттары балалардың шығармашылық қабілетін ашуға мүмкіндік береді.

Мектептің ашылу рәсіміне Ақтөбе облысы әкімінің орынбасары Жолдас Батырхан қатысты.

– Қадірменді ата-аналар, аяулы ұстаздарымыз, ардақты шәкірттеріміз! Ақтөбе қаласының іргесіндегі бұл мектеп – жас бүлдіршіндердің білім алып, тәрбиеленетін ордасы. Бүтін осы мектептің есігін алғаш ашып отырған бүлдіршіндеріміздің әрқайсы осы жерден білім алып, өз армандарына қадам басады деп сенеміз, – деді ол.

Жолдас Батырхан айтқан «өз армандарына қадам басады» деген тіркес Шилісай мектебінің бірінші сынып оқушысы Қорғанның тарихына ерекше үйлеседі. Үш жасында ауылдағы ең биік ғимаратқа алыстан қарап, «осында оқимын» деген бала қазір партада отыр.

Шилісайдағы 600 орындық мектептің алғашқы қоңырауы ауыл тұрғындарын қуантты. Оның тарихын ендігі жерде құрылысшылар емес, 110 оқушы жазатын болады. Ал сол тарихтың алғашқы парағында үш жасында «осында оқимын» деген Қорғанның да есімі бар.

ҒАСЫРДАН АСТАМ ТАРИХЫ БАР ЖЕМ ВОКЗАЛЫ ЖАҢАРДЫ

ЕМБІ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ЖЕМ ТЕМІРЖОЛ ВОКЗАЛЫ ЖАҢА КЕЙІПКЕ ЕНДІ. 1905 ЖЫЛЫ САЛЫНҒАН ТАРИХИ ҒИМАРАТ МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВТЫҢ ТАПСЫРМАСЫНА СӘЙКЕС ЖАҢҒЫРТЫЛЫП, ЖОЛАУШЫЛАРҒА ҚАЙТА ЕСІК АШТЫ.

Бір ғасырдан астам уақыт бойы талай сапардың куәсі болған вокзал Ембі тұрғындары үшін жай ғана теміржол нысаны емес. Бұл – жолға шыққан адамның үміті мен сағынышы тоғасатын, біреу қоштасып, енді бірі қауышатын орын.

Жаңғырту барысында вокзал ғимараты толық жаңартылды. Оның жалпы ауданы 387,5 шаршы метрден 421,2 шаршы метрге дейін ұлғайды. Шатыр мен қасбеті жаңартылып, бөлмелері толық жөнделді. Кәріз, су, жылу және электр жүйелері қайта жаңғыртылды. Перрон жөнделіп, вокзал маңы абаттандырылды. Жолаушыларға жайлы болсын деген ниетпен жаңа жиһаз, қажетті жабдықтар сатып алынған.

Ембінің көне тарихын шаң басқан архивтерден бөлек, осы кезге дейін сақталған қаладағы ескі ғимараттардан да аңғаруға болады. Қала тұрғыны Райымбек Мұсағалиев 2000 жылдардың соңында вокзалға жақын орналасқан №4 мектепті басқарған. Оның айтуынша, мектеп ғимараты да Жем вокзалы сияқты патша өкіметі тұсында салынған көне нысанның бірі.

– Мектеп шатырын жөндеу кезінде төбеден қаңылтырдан 1902 жылғы патша өкіметінің клеймосын көрдім. Сол сәтте ғимараттың қаншама тарихты бастан өткергенін сезіндім, – дейді ол.

Ембінің теміржол шежіресінде локомотив депосының да орны ерекше. XX ғасырдың алғашқы жылдарынан бастау алатын депо кейін теміржолдағы талай техникалық жаңарудың куәсі болды. Соғыстан кейінгі

Дайындаған – Жанна КӨПЖАНОВА

ҚЫЗЫЛОРДАДА ІРІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБА БАСТАЛДЫ

СЫР ЕЛІНДЕГІ ӘЙГІЛІ ШАЛҚИЯ КЕНТІНДЕ LIAONING HONGDA GROUP КОМПАНИЯСЫ «БУРАБАЙ-ЖАЛҒЫЗАҒАШ» ТАУ-КЕН БАЙЫТУ КОМБИНАТЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫСЫН РЕСМИ ТҮРДЕ БАСТАДЫ. БҮЛ, ШЫН МӘНІНДЕ, ОБЛЫС ҮШІН АЙТУЛҒЫ ОҚИҒА. ӨНІРДІҢ ИНДУСТРИЯЛЫҚ ДАМУЫНА ТЫҢ СЕРПІН ӘКЕЛІП, ЭКОНОМИКАНЫ ЭРТАРАПТАНДЫРУҒА ЖӘНЕ ЖАҢА ЖҰМЫС ОРЫНДАРЫН АШУҒА МОЛ МҮМКІНДІК БЕРЕТІН ІРІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБА ҮЛКЕН ӘЛЕУЕТКЕ ИЕ.

Комбинат құрылысының басталу рәсімінде облыс әкімі Мұрат Ерғешбаев осындай ауқымды әрі заманауи жобаны аймақта жүзеге асыруға ықылас білдірген Liaoning Hongda Group компаниясына зор ризашылығын білдірді.

– Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы елімізді жаңа инвестициялық циклге көшіру, заманауи өндірістерді іске қосу және өңірлердің экономикалық

әлеуетін тиімді пайдалануды тапсырған болатын.

Бүгінгі тау-кен байыту комбинаты – осы ауқымды жұмыстардың аса маңызды бөлігі. Құрылысына 138 млрд теңге қаралған жоба толық іске қосылғанда жылына 210 мың тонна қорғасын-мырыш шикізатын және 20 тонна күміс өндіреді. Ең бастысы, 550-ден астам жаңа жұмыс орны ашылады.

Бүтін басталып жатқан құрылыс сәтті аяқталып, мерзімінде іске қосылады деп сенемін, – деді Мұрат Нәлқожаұлы.

Тау-кен байыту комбинатын алдағы екі жыл ішінде салып, толық аяқтау жоспарланған.

Қазір кен орнының минералдық-шикізат базасын кеңейту мақсатында бұрғылау жұмыстары жүргізілуде. Сондай-ақ өндірістік жолдар салу қолға алынып, құрылыс алаңдары анықталған. Нысанды электр қуатымен қамтамасыз ету қарекеті де жүріп жатыр.

Кейінгі жылдары Сыр өңірінде жаңа өндіріс орындарының негізі қаланып, ірі жобалар жүзеге асуда. Айталық, Жаңақорған ауданының өзінде үш жылда 6,7 млрд теңгеден астам қаржыға 9 инвестициялық

жоба іске қосылды. Биыл 3 жоба көзделсе, оның екеуі ел игілігіне айналды. Алдағы үш жылда облыстың өнеркәсіп саласында 1,9 триллион теңгеге 48 инвестициялық жо-

баны жүзеге асыру көзделіп отыр. Мұның нәтижесінде 10 мыңнан астам жаңа жұмыс орны құрылады.

Қуат ӘБІШ

«Дуэптен орындау» аталымында Әмірхан Қабдығалиев пен Гүлзира Шаяхметова жүлделі болды. «Мәдени контент жасаушы» аталымында Қазақстанның тарихы мен мәдениетін шетелдік аудиторияға таныстырып жүрген Иван Червинский үздік шықты. Оның Қазақстанға қызығушылығы 2017 жылы Димаш Құдайбергеннің шығармашылығымен танысқаннан кейін басталған. Кейін ол «Алға, Қазақстан!» медиажобасын қолға алып, шетелде жетістікке жеткен қазақстандықтар туралы контент ұсына бастады. 2023 жылы II дәрежелі «Достық» орденімен марапатталған Иван Червинский 2026 жылы Қазақстан азаматтығын алды.

Ал «Шығармашылық шеберлік» аталымының жүлдесі Ақнұр Тілеубекке, Cheerleader аталымындағы марапат Ислана Фазуловаға табысталды. Ақнұр АҚШ сапары кезінде өзі салған Димаш Құдайбергеннің портретін Қазақстанның Нью-Йорктегі Бас консулы Рауан Тілеулинге сыйлап, өз қолымен жасаған бұйымдарын қазақ этномузейінің қорына тарту етті. Ақнұр мен Ислана осы сапарда QAQ және TAO ұйымдарының еріктілер қатарына да қосылды.

ALTYN DOMBYRA

АМЕРИКАҒА ЖЕТТІ

ДОМБЫРАҒА ҮЙРЕНУ ҮШІН МҰХИТ АСЫП, ҚАЗАҚСТАНҒА АРНАЙЫ КЕЛГЕН АМЕРИКАЛЫҚ МУЗЫКАНТ, НЬЮ-ЙОРКТЕ АШЫЛҒАН ҚАЗАҚ ЭТНОМУЗЕЙІ, БРУКЛИНДЕГІ ДОМБЫРА СТУДИЯСЫ, ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ ТӨНІРЕГІНЕ ТОПТАСҚАН ЖАСТАР... МҰНЫҢ БӘРІ – ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІН АМЕРИКА ТӨРІНДЕ ТАНЫТЫП ЖҮРГЕН ҚАУЫМНЫҢ КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ ҚОЛҒА АЛҒАН БАСТАМАЛАРЫ. ОСЫНДАЙ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЖАЛҒАСЫ РЕТІНДЕ НЬЮ-ЙОРКТЕ ТҰРАН САММИТІ ӨТІП, МӘДЕНИ ЖОБАЛАР АЯСЫНДА ҚАЛЫПТАСҚАН БАЙЛАНЫСТАР ЖАҢА ДЕҢГЕЙГЕ КӨТЕРІЛДІ.

дамыту көзделген. Мұндай қадамдар диаспоралық бастамаларды тұрақты институционалды байланысқа ұластыруға мүмкіндік береді.

Саммит аясында Altyn Dombira USA – 2026 Challenge халықаралық челленджінің лауреаттары марапатталып, Qaganat Ethno Village халықаралық жобасы мен Qaganat Card мүшелік картасы таныстырылды. АҚШ тәуелсіздігінің 250 жылдығы мен Қазақстандағы Ұлттық домбыра күніне арналған челленджке әлемнің әр түскірінен 1 465 бейнеөңімі түсті. Қатысушылар арасында балалар мен жастар, кәсіби музыканттар, өнер ұжымдары және домбыраны алғаш рет қолына алған әуесқойлар да болды. Қазақтың қара домбырасын өзге ұлт өкілдерінің де қолына алып, күй орындауы жобаның басты ерекшелігіне айналды. Осы арқылы домбыра ұлттық мұра ғана емес, түрлі халықты жақындастыратын мәдени құндылық ретінде де көрінді.

Қазақстанның АҚШ-тағы Төтенше және өкілетті елшісі Мағжан Лиясов Нью-Йорктегі Бас консулдықта челлендж лауреаттары мен жоба авторы Әлия Әзбергеновамен кездесіп, ұлттық өнерді насихаттауға үлес қосқан өнерпаздарға ризашылығын білдірді. Қазақстанның мәдениет қайраткерлері Қанат пен Светлана Айтбаевтар да лауреаттарға сыйлықтарын жолдап, бастамаға қолдау көрсетті.

QAQ пен TAO ұйымдары ұлттық мұраны тұрақты мәдени орта қалыптастыру арқылы танытуға ұмтылып келеді. Соның бірі – Нью-Йоркте ашылған қазақ этномузейі. Мұнда қазақ халқының тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрі мен ұлттық құндылықтары таныстырылады. Ал Бруклиндегі «Алтын домбыра» студиясы жас ұрпаққа ұлттық музыкалық мұраны үйрететін шығармашылық алаңға айналған.

Жастардың ұлттық мәдениетке қызығушылығын арттыру мақсатында Jurekten Jureкке мәдени-әлеуметтік клубы жұмыс істейді. Сонымен қатар Наурыз мейрамы, мәдени фестивальдер, жастар форумдары мен ұлттық өнерді дәріптеуге арналған жобалар тұрақты ұйымдастырылып келеді. Мұндай бастамалар шетелдегі қазақ мәдениетін танытумен қатар, кейінгі буынның ұлттық ортадан ажырап қалмауына да ықпал етеді.

Ұйым өкілдері American Central Asian Association өткізетін Орталық Азия мәдениеті фестиваліне қатысып, қазақ өнерін халықаралық аудиторияға таныстырып жүр. QAQ пен TAO Чикагода өтетін Central Asian Business Expo халықаралық іскерлік іс-шарасына да қолдау көрсетіп келеді.

Алдағы жоспарлардың қатарында 2027 жылы АҚШ-та Америка қазақтарының алғашқы Құрылтайын өткізу, этномәдени жобаларды кеңейту, жастарға арналған шығармашылық және білім беру бағдарламаларын дамыту бар. Сондай-ақ America's Beauty of the Turkic World халықаралық байқауын ұйымдастыру көзделген. Бұл жобалар түркі халықтарының ортақ мәдени мұрасын кең аудиторияға танытуға бағытталмақ.

Ауқымды бастамалардың бірі – Qaganat Ethno Village. Мұнда көшпелілер өркениетінің мәдениетін таныстырып, Turan Games халықаралық этносport фестивалін өткізу жоспарланған. Ұлттық спорт, көшпелілер ойындары, қолөнер, этнография мен ұлттық тағам мәдениеті бір кеңістікте тоғыспақ. Сонымен бірге этноауыл аясында Қазақстаннан және өзге елдерден келетін қазақ балаларына арналған мәдени-сауықтыру лагерін ашу көзделген. Бұл бастама шетелде өсіп келе жатқан балалардың тарихи тамырымен байланысын нығайтуға бағытталған.

Нью-Йоркте өткен Туран саммитінің мәні де осында. Бұған дейін этномузей, домбыра студиясы, жастар клубтары мен халықаралық челленждер арқылы қалыптасқан мәдени байланыстар енді дипломатиялық және қоғамдық ынтымақтастықпен сабақтасты. Шетелде ұлттық мәдениетті сақтау – оны тек дәріптеу емес, жаңа буынға жеткізу. Америкадағы қазақ қауымының бастамалары осы бағыттағы ізденістің бір көрінісі.

Назар-Али БИМЕНОВ,
Qazaq American Qaganat
АҚШ-тағы қазақ диаспорасының президенті

Арқан тартыстан ҚОС АЛТЫН

БҮЛ КҮНДЕРІ ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АСТАНАСЫ БІШКЕКТЕ ӨТІП ЖАТҚАН VI ДҮНИЕЖҮЗІЛІК КӨШПЕНДІЛЕР ОЙЫНДАРЫНДА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРАМАСЫ АРҚАН ТАРТЫСТАН ҚОС АЛТЫН ЖҮЛДЕНІ ИЕЛЕНДІ.

Отандастарымыз арқан тартыстан 8x8 санаты бойынша өнер көрсетіп, турнирдің бас жүлдесін жеңіп алды. Финалдық бәсекеде Қазақстан құрамасы турнир қожайындарымен бетпе-бет келіп, қарсыластарынан басым түсті.

Кейін арқан тартыстың 4x4 түрінен сынға түскен ұлттық құрама тартысты бәсекеде тағы қарсылас шақ келтірмей, Иран құрамасынан басым түсіп, кезекті рет жеңімпаз атанды.

Дастан Сәтпаев – ҮЗДІК ОЙЫНШЫ

ДАСТАН СӘТПАЕВ АНГЛИЯ ЧЕМПИОНАТЫНДАҒЫ МАТЧТЫҢ ҮЗДІК ОЙЫНШЫСЫ АТАҒЫНА ЛАЙЫҚ ДЕП ТАНЫЛДЫ.

18 жастағы қазақстандық шабуылшы 1:1 есебімен тең аяқталған «Бернли» – «Мидлсбро» кездесуінде кездесудің үздік ойыншысы атанды.

Дастан алаңда 81 минут ойнап, қақпаға екі рет дәл соққы бағыттады, ал пастарының дәлдігі 94 пайызға тең болды.

Бұл – қазақстандық футболшының ағылшын клубына ауысқаннан кейінгі алғашқы жеке марапаты.

Еске сала кетейік, «Челси» клубы биыл тамызда Дастан Сәтпаевты ресми түрде өз

ойыншысы ретінде таныстырып, алдағы маусымға «Бернлиге» жалға бергенін хабарлаған болатын.

«Бернли» Чемпионшипте – Англия футболындағы Премьер-лигадан кейінгі екінші деңгейлі дивизионда өнер көрсететін клуб.

Польшада көк ту КӨККЕ КӨТЕРІЛДІ

ҚАЗАҚСТАН ҚҰРАМАСЫ ВЕЖБНАДА (ПОЛЬША) АТ СПОРТЫНАН ӨТКЕН WIERZBNA BIALY LAS ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРНИРИНДЕ ҮШ МЕДАЛЬ ЖЕҢІП АЛДЫ.

Жарыстың шешуші күнінде қазақстандық спортшылар кедергі биіктігі 120 сантиметр болатын CSI3* конкурсында бірінші және екінші орындарды алды.

Раиса Соколенко Chevalier атымен жарыс жолын айып ұпайынсыз аяқтап, алтын медаль жеңіп алды. Екінші орынға Shenanigan атымен өнер көрсеткен Олег Соколенко жайғасты.

Үшінші орын польшалық Малложата Кошұцкаға V-Querida of Vigo Z атымен бұйырды.

Раиса Соколенко бұған дейін де бір жүлде жеңіп алған. Қазақстандық спортшы Chevalier атымен кедергі биіктігі 120 сантиметр болатын CSI1* бәсекесінде күміс медаль иеленді.

Осылайша, Қазақстан құрамасы турнирді бір алтын және екі күміс медальмен қорытындылады.

Түркі халықтарының өкілдерін бір алаңға тоғыстырған басқосуда Қазақстан мен АҚШ арасындағы гуманитарлық байланыстар, диаспоралардың өзара ықпалдастығы, ұлттық өнерді насихаттау, мәдени және іскерлік әріптестіктің келешегі сөз болды. Саммитке дипломатиялық өкілдер, Нью-Йорк қаласы мен штаты әкімшілігінің, халықаралық ұйымдардың, мәдениет пен бизнес саласының өкілдері, сондай-ақ АҚШ-тағы қазақ және түркі диаспоралары қатысты.

Іс-шараны АҚШ-та федералдық деңгейде тіркелген Qazaq American Qaganat (QAQ) және Turan American Qaganat (TAQ) ұйымдары ұйымдастырды. Басқосудың ерекшелігі – мәдени іс-шарамен ғана шектелмей, дипломатиялық өкілдіктерді, диаспоралық ұйымдар мен бизнес қауымдастығын бір ортаға жинауында.

Жиында Қазақстан, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан, Әзербайжан, Тәжікстан, Түркия, Түркіменстан және Венгрияның АҚШ-тағы дипломатиялық өкілдіктері мен Нью-Йорктегі консулдықтары арасындағы ынтымақтастықты дамыту мәселелері талқыланды. Сондай-ақ мәдени-гуманитарлық және экономикалық байланысты кеңейтуге бағытталған меморандумға қол қойылды. Құжатта мәдени фестивальдер, көрмелер, конференциялар, білім беру жобаларын бірлесіп өткізу және іскерлік байланыстарды

ЖАСТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТКЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ МАҚСАТЫНДА JUREKTEN JUREККЕ МӘДЕНИ-ӘЛЕУМЕТТІК КЛУБЫ ЖҰМЫС ІСТЕЙДІ. СОНЫМЕН ҚАТАР НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ, МӘДЕНИ ФЕСТИВАЛЬДЕР, ЖАСТАР ФОРУМДАРЫ МЕН ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІ ДӘРІПТЕУГЕ АРНАЛҒАН ЖОБАЛАР ТҰРАҚТЫ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛЫП КЕЛЕДІ.

Соның жарқын мысалы – «Жеке орындау» аталымының жеңімпазы, америкалық музыкант Джефф Герш. Нью-Йоркте тұратын ол домбыраны әуелі интернеттегі бейнесабақтардан, кейін Zoom арқылы үйренген. Ары қарай шеберлігін жетілдіру үшін Қазақстанға арнайы келіп, Астанада Домбыра академиясының ұстазы Айгерім Мырзахметтен сабақ алған. Бүгінде оның репертуарында көптеген қазақ күйі бар. Қазақ күйіне деген қызығушылығы оны АҚШ-тағы мәдени іс-шараларға да жиі алып шығып жүр.

ТЕХНИКАЛЫҚ БӨЛІМ:
Елдар ҚАБА
(беттеуші-дизайнер)

Корректор:
Саягүл САПАРҚЫЗЫ

Нөмірдің кезекшісі:
Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

• Астана қ. «Медиа-холдинг»
«ERNUR» ЖШС Сипеті көшесі 30,
тел.: 8(7172) 99-77-77
• Тапсырыс №10200. Тарапымы 5762 Көлемі 4 б. т.

Бағасы келісім бойынша

Мекенжайымыз: 010000. Астана қаласы, Д.Қонаев көшесі 12/1

Редакция телефоны – 8(7172) 72-95-39

ЖАРНАМА БӨЛІМІ:
8(701) 675-42-14, 8(7172) 72-95-31
reklama.liter@gmail.com

ЖАЗЫЛУ ЖӘНЕ ТАРАТУ БӨЛІМІ:
8(771) 804-61-32, 8(7172) 72-95-39
podpiska.alt@gmail.com

- Мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді
- Оқырман хаттарына жауап қайтарылмайды
- © «Түркістанда» жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.
- Суреттердің сапасына редакция жауап береді
- © Мақалалар коммерциялық негізде басылды
- Жарнамалар мазмұнына редакция жауап бермейді

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Газет «Түркістан» газетінің компьютер орталығында теріліп, беттелді

Газет ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитетінде тіркеуге алынып, қайта есепке қою туралы №КЗ2009У00019166 куәлігі 08.01.2020 жылы берілген.

Индексі: Жеке жазылушылар үшін – 65413, мекемелер мен ұйымдар үшін – 15413.